

Μιχάλης Παλάγκας

Η ελληνική και η ρουμανική εκπαίδευση στα βλαχοχώρια των Γρεβενών κατά την περίοδο της ρουμανικής προπαγάνδας. Μια συγκριτική θεώρηση.(1864-1913)

Η λατινοφωνία των Κουτσόβλαχων της Ελλάδας, σε συνδυασμό με την ανάδυση εθνικών κρατών κατά τον 19^ο αιώνα και την από μέρους τους συνακόλουθη άσκηση μεγαλοϊδεατικών και μειονοτικών προγραμμάτων αποτέλεσε την αιτία αμφισβήτησης της ελληνικότητας αυτής της γλωσσικής ομάδας.¹

Τα βλαχοχώρια των Γρεβενών² αποτελούσαν στα μέσα του 19ου αιώνα την πιο πυκνοκατοικημένη περιοχή της ομώνυμης επαρχίας³. Οι οικισμοί που αποτελούσαν

1 Σχετικά με τις θεωρίες καταγωγής η ελληνική πλευρά υποστηρίζει πως οι Βλάχοι της νότιας Βαλκανικής ήταν απόγονοι εκλατινισμένων αυτόχθονων στρατιωτών του ρωμαϊκού στρατού. Η επικρατούσα άποψη στη Ρουμανία υποστηρίζει πως οι Κουτσόβλαχοι διαφοροποιήθηκαν από τους Δακορουμάνους της περιοχής άνω του Δούναβη μετά την εισβολή των Σλάβων στις ενδιάμεσες περιοχές. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την γλωσσική απομόνωση των Κουτσόβλαχων του ελλαδικού χώρου και την υπαγωγή τους στη σφαίρα επιρροής του ελληνισμού. Για μια γενικότερη θεώρηση τόσο των ρουμανικών όσο και των ελληνικών θεωριών καταγωγής για τους Κουτσόβλαχους βλ. Petrescu, Ștefan, *Οι Έλληνες ως «Άλλοι» στη Ρουμανία. Η εσωτερική οικοδόμηση του ρουμανικού έθνους - κράτους κατά τον δέκατο ένατο αιώνα και οι Έλληνες.*, (Πρόλογος Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης), Εκδόσεις Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη, 2014, σ.σ. 33 – 34, 65 – 80.

2Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τους Βλάχους της γρεβενιώτικης Πίνδου βλ. Κουκούδης, Ι. Αστέριος, *Μελέτες για τους Βλάχους. Οι Μητροπόλεις και η Διασπορά των Βλάχων*. Τόμος 2ος , Ζήτρος, Θεσσαλονίκη, 2000.

3Σύμφωνα με στατιστικές, κατά την απελευθέρωση του 1912, τα Βλαχοχώρια αποτελούσαν το 32% του συνολικού πληθυσμού της επαρχίας Γρεβενών. Στα τέλη του 18^{ου} αιώνα, μάλιστα, το ποσοστό αυτό ξεπερνούσε το 40%. Βλ. Γούση, Κυριακή, *Η παιδεία στην περιφέρεια Γρεβενών κατά την ύστερη Τουρκοκρατία. (1830 – 1912).*, Κύρια μεταπτυχιακή εργασία, Α δημοσίευτη εργασία, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη, 2005, σ. 54.

αυτή την περιοχή ήταν η Σαμαρίνα⁴, το Περιβόλι⁵, η Αβδέλα⁶, η Σμίξη, η Κρασιά, το Βελόνι⁷, και η Καλλιθέα (Μπάλντινο)⁸. Στα χωριά αυτά η μορφή της εκπαίδευσης ήταν ιδιόμορφη. Λόγω των κτηνοτροφικών ασχολιών τους, οι κάτοικοι εκκένωναν τα χωριά τους το χειμώνα, πλην της Κρασιάς, και παραχείμαζαν στο Θεσσαλικό κάμπο. Γνωστά χειμαδιά ήταν για τη Σαμαρίνα περιοχές της Ελασσόνας όπως η Βλαχογιάννη και το Πραιτώρι, για το Περιβόλι το Βελεστίνο και η περιοχή των Τρικάλων, για τη Σμίξη η Γουνίτσα Λαρίσης και το Τσιαταλούρ Τυρνάβου και για την Αβδέλλα το Ζάρκο, το Δαμάσι και τα Γρεβενά⁹. Έτσι, οι δάσκαλοι είτε ακολουθούσαν τις οικογένειες των βλαχοφώνων στα πεδινά, είτε δίδασκαν το χειμώνα σε γειτονικά χωριά της περιοχής. Η χειμερινή σχολική περίοδος ξεκινούσε στα μέσα Σεπτεμβρίου και διαρκούσε έως και τα μέσα Μαΐου οπότε πλέον ξεκινούσε η θερινή περίοδος στα χωριά της Γρεβενιώτικης Πίνδου. Η χειμερινή σχολική περίοδος του επόμενου έτους ξεκινούσε την επομένη της λήξης της θερινής περιόδου. Κατά τη μετακίνηση των

4 Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τη Σαμαρίνα βλ. Ενισλείδης, Μ., Χρήστος, *Η Πίνδος και τα χωριά της. Σπήλαιο – Γρεβενά - Σαμαρίνα.*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 1996 και Τεγου – Στεργιάδου, Κωνσταντίνα, “ Το Μοναστήρι της Αγίας Παρασκευής Σαμαρίνας και η προσφορά της στο έθνος” στο *Πρακτικά πρώτου επιστημονικού συμποσίου Σαμαρίνας. Σαμαρίνα, Σάββατο 9 Αυγούστου 1997.*, Φιλοπροοδευτικός και εξωραϊστικός σύλλογος Σαμαρίνας, “ Ο νεομάρτυς Δημήτριος”, Σαμαρίνα, 1998 και Κολτσίδας, Αντώνης, “Η Σαμαρίνα του 19^{ου} και των αρχών του 20^{ου} αιώνα: Μία περίπτωση έντονα φιλελεύθερη και αστικοποιημένης κοινωνίας.” στο *Πρακτικά πρώτου επιστημονικού συμποσίου Σαμαρίνας. Σαμαρίνα, Σάββατο 9 Αυγούστου 1997.*, Φιλοπροοδευτικός και εξωραϊστικός σύλλογος Σαμαρίνας, “ Ο νεομάρτυς Δημήτριος”, Σαμαρίνα, 1998 και Αδάμου Γιάννης. *Η Σαμαρίνα (Από τα ανέκδοτα αρχεία του Ελληνικού προξενείου Ελασσόνας) 1882-1912.* Σύνδεσμος Σαμαριναίων Ελασσόνας. 1993.

5 Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με το Περιβόλι βλ. Νιτσιάκος, Βασίλης, - Αράπογλου, Μιχάλης, - Λαΐτσος, Στέργιος (επιμέλεια έκδοσης), *Το Περιβόλι της Πίνδου. Αναζητώντας την κοινότητα του σήμερα. Ιχνηλατώντας την κοινωνία του χθες.* (Συλλογικός τόμος), Εξωραϊστικός εκπαιδευτικός σύλλογος Περιβολίου “Βάλια Κάλντα”, Περιβόλι, 1995, και Ντόντος, Γ. – Παπαθανασίου, Γιάννης, *Το Περιβόλι. Η αετοφωλιά της Πίνδου. Λαογραφική περιγραφή της κωμοπόλεως Περιβολίου.* Θεσσαλονίκη, 1973 και Σαράντης, Κ. Π. Θεόδωρος, *Το χωριό Περιβόλι – Γρεβενών. Συμβολή στην ιστορία του αρματολικίου της Πίνδου.*, Αθήνα, 1977.

6 Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με την Αβδέλλα βλ., Ζούκας, Αλέξανδρος, *Η Αβδέλλα των αδερφών Μανάκια. Οικοτουριστικός οδηγός.*, Κοινότητα Αβδέλλας νομού Γρεβενών, 2007. Και Μπίρκας, Κώστας, *Αβδέλλα. Η αλπική κωμόπολη. Αετοφωλιά της ένδοξης Πίνδου.*, εκδόσεις Ιωλκός, Αθήνα, 1978.

7 Το Βελόνι αποτελούσε οικισμό της Κρασιάς. Ποτέ δεν αναγνωρίστηκε ως αυτόνομη κοινότητα αν και ήταν παλαιότερος οικισμός από αυτόν της Κρασιάς. Ωστόσο, μετά από κάποια χρόνια κατάφερε να αποκτήσει δική του εκκλησία. Στο Βελόνι δεν μαρτυρείται η ύπαρξη ρουμανικού σχολείου. Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα μαρτυρείται η ύπαρξη ελληνοδιδασκάλου με το όνομα Ιωάννης Καλαμπαλίκης στο ελληνικό σχολείο του οικισμού. Υπολογίζεται πως περίπου 15 οικογένειες ζούσαν στο Βελόνι έως και το 1960, οπότε και εγκαταλείφθηκε οριστικά. Βλ. Μούσιος, Ευθ., Γεώργιος, *Τούργια Κρασιά. Ιστορία – Λαογραφία. Με αναφορά στη ζωή, την παράδοση και την γλώσσα των λατινόφωνων Βλάχων της Πίνδου.*, Αθήνα, 1999. σσ. 58 – 59.

8 Το Μπάλντινο ή Καλλιθέα βρισκόταν σχετικά μακριά από τα υπόλοιπα βλαχοχώρια. Ελληνικό σχολείο μαρτυρείται από το 1888 αν και το 1863 λειτούργησε θερινό σχολείο με δάσκαλο κποιον ιερέα Ιωάννη. Μέχρι τότε οι μαθητές φοιτούσαν στο γειτονικό μοναστήρι της Νέας Κουτσούφλιανης όπου διδάσκονταν Ψαλτήρι και Παρακλητική από τους μοναχούς. Το σχολείλ έκλεισε λόγω του ελληνοτουρκικού πολέμου του 1897, γεγονός που βοήθησε τους ρουμανίζοντες να ιδρύσουν σχολείο (1898 – 1901). Μετά το 1912 στο Μπάλντινο φοιτούσαν μόλις 14 μαθητές. Και ο οικισμός αυτός έπεσε θύμα της ρουμανικής προπαγάνδας. Το 1911 αναφέρεται πως ο ελληνοδιδάσκαλος του χωριού Νικόλαο Σακοράφα δολοφονήθηκε από ρουμανίζοντες χωρίς , ωστόσο, να τιμωρηθούν οι υπαίτιοι. Βλ. Γούση, Κ. *ό.π.*, σσ. 105 – 108 , Παπαδημητρίου, Απόστολος, *ό.π.* και Αδάμου Γιάννης. *Η Σαμαρίνα (Από τα ανέκδοτα αρχεία του Ελληνικού προξενείου Ελασσόνας) 1882-1912.* Σύνδεσμος Σαμαριναίων Ελασσόνας. 1993, σσ. 103 – 104.

9) Γούση Κ. σ.σ. 61, 76, 84, 92, 97.

πληθυσμών από τα ορεινά χωριά προς τα χειμαδιά, οι δάσκαλοι χορηγούσαν στους μαθητές και πιστοποιητικά φοίτησης¹⁰.

Στην ανάπτυξη της παιδείας και της εκπαιδευτικής κίνησης συνέβαλε σημαντικά η έκδοση του διατάγματος του Χάττι Χουμαγιούν το 1856 από την Πύλη, το οποίο επέτρεπε την ίδρυση κοινοτικών σχολείων στην Οθωμανική αυτοκρατορία. Αυτό έδωσε την ευκαιρία σε Ρουμάνους και Έλληνες να δραστηριοποιηθούν προς την κατεύθυνση ίδρυσης εκπαιδευτικών ιδρυμάτων και σχολείων.¹¹ Το γεγονός ότι η Ρουμανία δεν γειτνιάζε με τις περιοχές όπου ζούσαν οι Βλαχόφωνοι καθιστούσε ουτοπικές τις όποιες εδαφικές αξιώσεις από την πλευρά του Βουκουρεστίου για τις περιοχές αυτές. Συνεπώς, η ρουμανική προσπάθεια προσέλαβε ένα χαρακτήρα πολιτιστικό που αποσκοπούσε, κυρίως, στην ιδεολογική διείσδυση και στην αλλοίωση του φρονήματος των Κουτσόβλαχων, χρησιμοποιώντας, έτσι, αυτή την γλωσσική ομάδα ως διαπραγματευτικό όπλο για τις όποιες εδαφικές ρυθμίσεις του αυτόνομου ρουμανικού βασιλείου με την Οθωμανική αυτοκρατορία αλλά και ως δυναμικό που θα εποικούσε τη νότια Δοβρουσά σε μια μελλοντική προσάρτηση της περιοχής στη Ρουμανία.¹² Αυτό εκφράστηκε κυρίως με τις απόπειρες ίδρυσης ρουμανικών σχολείων και εκκλησιών σε Μακεδονία και Ήπειρο.¹³ Η ενέργεια αυτή χρηματοδοτήθηκε από τον κρατικό προϋπολογισμό του ρουμανικού κράτους, από το Μακεδονορουμανικό κομιτάτο¹⁴, σύλλογο που συστάθηκε στο Βουκουρέστι το 1860 γι' αυτόν ακριβώς το

10) Γούση Κ.,ό.π., σ. 56.

11) Οι Ρουμάνοι διανοούμενοι της γενιάς της επανάστασης του 1848 ήταν αυτοί που, βασιζόμενοι κυρίως σε γλωσσικές ομοιότητες της ρουμανικής γλώσσας με τη λατινογενή διάλεκτο των Κουτσόβλαχων, ανακάλυψαν τους "αλύτρωτους αδελφούς" νοτίως του Δούναβη. Την περίοδο 1853-54 οι Ion Helliade-Rădulescu και Dimitrie Bolintineanu πραγματοποίησαν ταξίδι στην περιοχή της Πίνδου με σκοπό την μελέτη αυτής της λατινόφωνης ομάδας, έχοντας την οικονομική και υλική υποστήριξη της Πύλης. Ο Rădulescu στο βιβλίο που έγραψε στα γαλλικά "Réve d' un Proscrit" (Το όνειρο ενός απόκληρου) περιορίζει τους Έλληνες στο ακρωτήριο Ταίναρο ενώ υποστηρίζει πως η πλειονότητα των αγωνιστών του 1821 ήταν Ρουμάνοι. Βλ. Σταματιάδου, Ελένη, *Όψεις των ελληνο-ρουμανικών πολιτικών σχέσεων (1892-1906): Από την υπόθεση Ζάππα στο ανθελληνικό κίνημα*, Μεταπτυχιακή εργασία, Τμήμα ιστορίας αρχαιολογίας, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Φιλοσοφική σχολή, Τομέας ιστορίας χωρών χερσονήσου του Αίμου και Τουρκολογίας, Θεσσαλονίκη, 2011, σ. 17.

12 Είναι ιδιαίτερα χαρακτηριστική η εξήγηση που έδωσε ο υπουργός Εξωτερικών της Ρουμανίας Αλέξανδρος Λαχωβάρης (1889- 1895) στον έλληνα Πρεσβευτή στο Βουκουρέστι. Σύμφωνα με τον υπουργό, η συσταση σχολείων βοηθούσε τη Ρουμανία να εποικίσει τις νότιες επαρχίες με δυναμικό που διακρίνεται για την ευφυΐα και την κατάρτιση του, Με αυτό τον τρόπο θα κατάφερναν να περιορίσουν το "επικίνδυνο" εβραϊκό στοιχείο. Βλ. Νικολαΐδου, Ελευθερία, *Η ρουμανική προπαγάνδα στο βιλαέτι Ιωαννίνων και στα βλαχόφωνα χωριά της Πίνδου*, τ. Α' (Μέσα 19^{ου} αιώνα – 1900), Εταιρεία ηπειρωτικών μελετών, Ιωάννινα, 1995. σ. 216.

13. Η ίδρυση σχολείων στη Μακεδονία αποτελούσε μέρος του πολιτικού προγράμματος του Nicolae Iorga. Σύμφωνα με το ρουμανο ιστορικό και μετέπειτα πολιτικό ένας από τους βασικούς του στόχους του κράτους, εκτός από τον αλυτρωτισμό, θα έπρεπε να ήταν και η ένωση η οποία θα πραγματοποιούνταν σε δύο φάσεις: Αρχικά, με την ενσωμάτωση των αλύτρωτων Ρουμάνων στο νεοσύστατο ρουμανικό βασίλειο και, μετέπειτα, την επίτευξη μιας πολιτισμικής ομοιογένειας μέσω μιας εθνικής παιδείας. Βλ. Petrescu, Σ.ό.π., σσ. 90 – 92.

14Στην πρώτη προκήρυξη του Κομιτάτου το 1862 δηλώνεται απερίφραστα πως στόχος της οργάνωσης ήταν μια Μεγάλη Ρουμανία που θα έφτανε ως το Αιγαίο συμπεριλαμβανομένης και της Βορείου Ελλάδος. Οι Βλάχοι της Νότιας Βαλκανικής χαρακτηρίζονται ως κλάδος της οικογένειας των Ρωμαϊκών λαών που πρέπει να λάβουν την κατάλληλη παιδεία προκειμένου να αποκτήσουν την εθνική τους αυτογνωσία. Το σχέδιο για την εκπόνηση του ρουμανικού εκπαιδευτικού προγράμματος εκπονήθηκε από τον Anastase Panu, καίμακάμη της Μολδαβίας το 1860, και μεταξύ προβέλεπε, μεταξύ άλλων, να ζητήσει από το ρουμανικό κράτος την δήμευση της περιουσίας των Πατριαρχείων Κωνσταντινούπολης, Αντιόχειας και Ιεροσολύμων έτσι ώστε να εξασφαλιστούν οι απαραίτητοι πόροι για την υλοποίηση του παραπάνω σχεδίου, πρόταση που απορρίφθηκε από τον υπουργό Παιδείας Bolintineanu για διπλωματικούς λόγους. Βλ. Κολτσιδάς, Αντώνης, *Ιδεολογική συγκρότηση και εκπαιδευτική οργάνωση των Ελληνόβλαχων στο Βαλκανικό χώρο (1850 – 1913)*. Η εθνική και

λόγο και ο οποίος το 1879 μετονομάστηκε σε " Εταιρεία της Μακεδονο-Ρουμανικής κουλτούρας" και αργότερα, από τον αλβανορουμανικό σύλλογο¹⁵. Χαρακτηριστικό του ενδιαφέροντος που έδωσε στην όλη κίνηση το Βουκουρέστι αποτελεί το γεγονός ότι από το 1864 έως το 1878 διατέθηκαν από τον κρατικό προϋπολογισμό 155.000 λεί για την ίδρυση σχολείων¹⁶.

Αυτό συνέβαλε στην κινητοποίηση του ελληνικού στοιχείου και την ενεργοποίηση του εκπαιδευτικού του μηχανισμού. Έτσι ο "Σύλλογος προς διάδοσιν των ελληνικών γραμμάτων" κινήθηκε προς την κατεύθυνση ίδρυσης νέων σχολείων και ενίσχυσης των ήδη υπαρχόντων, δεδομένου πως η παιδεία αποτελούσε κριτήριο για την αυτοπεριχαράκωση της εθνικής ταυτότητας¹⁷. Να σημειώσουμε, ενδεικτικά,

κοινωνική διάσταση, Εκδόσεις Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1994, σ. 17 και Σταματιάδου, Ε., *ό.π.*, σ.σ. 18-19 και Petrescu, *Σ.ό.π.*, σσ. 225 – 226.

15Αβέρωφ, Ευάγγελος, *Η πολιτική πλευρά του Κουτσοβλαχικού ζητήματος*, Εκδόσεις Φ.Ι.Λ.Ο.Σ. Τρικάλων, Τρίκαλα 1987., σσ. 25 – 26. Από την ίδρυση της επιτροπής, ωστόσο, εκφράστηκαν αμφιβολίες για την εκπαιδευτική κίνηση στη Μακεδονία. Για παράδειγμα, το 1863 ο Andrei Prejbeanu, ρουμάνος βουλευτής, στα πλαίσια συζήτησης σχετικά με την παροχή δικαιώματος πολιτογράφησης των "έξω Ρουμάνων" δήλωσε χαρακτηριστικά πως ενώ δεν έχει καμία αμφιβολία για την ρουμανική συνείδηση των Ρουμάνων της Τρανσυλβανίας, της Βουκοβίνας και της Βεσσαραβίας, αγνοεί σε ποίο βαθμό οι Βλάχοι της Μακεδονίας διατηρούν τη ρουμανικότητα τους. Η απάντηση ήρθε από την εφημερίδα "*Româ nul*" που σε άρθρο τόνισε πως οι Μακεδονορουμάνοι δεν έχουν αφυπνιστεί ακόμα εθνικά και πως καθήκον του ρουμανικού κράτους ήταν να τους βοηθήσει ώστε να απαγκιστρωθούν από το άρμα του Ελληνισμού. Βλ. Petrescu, *Σ.ό.π.*, σσ. 150 – 151.

16Συγκεκριμένα για το 1864 διατέθηκαν από το Βουκουρέστι 14.000 λεί για την ίδρυση σχολείων, για το 1878 21.000 λεί, για το 1881 72.000 λεί ενώ για την επόμενη χρονιά το ποσό έφτασε στα 80.000 λεί. Η κατακόρυφη αύξηση συνεχίστηκε ως εξής: 144.000 λεί για το 1886, 180.00 για το 1890, 250.000 για το 1891, 450.000 για το 1892, 525.000 για το 1893, 725.000 για το 1899 και 1.000.000 για το 1900. Το ποσό έπεσε στα 300.000 λεί για το 1901 και αυξήθηκε ξανά μετά το 1903 στα 935.000. Τέλος, για το 1904 διετεθήσαν 400.00 λεί και για το 1905 600.000. Βλ. Κολτσίδας, Α., *Ιδεολογική συγκρότηση*, *ό.π.*, σσ. 335 -336, 380 – 381, 386- 387. Για μια αναλυτική εικόνα για τη σχολική χρονιά 1887 – 1888, βλ. Berciu - Drăgichescu, Adina, - Petre, Maria, *ό.π.*, σσ. 114 – 117.

17Με την έκδοση του Χάττι Χουμαγιούν το 1856 η Πύλη επιτρέπει πλέον σε όλες τις κοινότητες την ίδρυση κοινοτικών σχολείων. Τα σχολεία αυτά ιδρύονται με την ευθύνη των εκάστοτε κοινοτήτων, χωρίς αυτό να σημαίνει πως χρηματοδοτούνται αποκλειστικά από αυτές. Αν και κάποια προϋπήρχαν του 1856, θα λέγαμε πως μετά από αυτό το έτος το κοινοτικό σχολείο αποκτά ένα κλασικό μοντέλο – πρότυπο. Ωστόσο, παρατηρούμε πολλές αποκλίσεις από αυτό το πρότυπο ανά περιοχές και ανά περιόδους. Η Σοφία Ηλιάδου – Τάχου διακρίνει τα κοινοτικά σχολεία σε στοιχειώδους και μέσης εκπαίδευσης. Στην πρώτη κατηγορία συναντάμε τα Νηπιαγωγεία, τα οποία προετοίμαζαν αγόρια και κορίτσια για την Αστική σχολεία ή Δημοτικό και το Παρθεναγωγείο αντίστοιχα. Συναντάμε, συχνά, αντί των Αστικών σχολείων, Αλληλοδιδασκτικά σχολεία. Η μετατροπή των αλληλοδιδασκτικών σε συνδιδασκτικά έγινε σταδιακά μέχρι τα τέλη του 19ου αιώνα και αποτελεί προσπάθεια προσαρμογής των σχολείων της Μακεδονίας με τα αντίστοιχα του ελληνικού βασιλείου. Στη δεύτερη ομάδα συναντάμε πολύμορφα. Τα συνηθέστερα σχήματα που συναντάμε χρονολογικά είναι τα εξής: 1. τριετές ελληνικό σχολείο – τέλειο σχολαρχείο (τρεις τάξεις ελληνικού σχολείου και μία Γυμνασίου) – επταετής τύπος σχολείου (τρεις τάξεις ελληνικού σχολείου και τέσσερις γυμνασίου) 2. Τριετές ή τετραετές Ημιγυμνάσιο – εξαετές Γυμνάσιο. Αξίζει να σημειωθεί πως η μετατροπή των κοινοτικών σχολείων σε κρατικά έγινε το 1914, δύο χρόνια μετά την ένταξη των Νέων Χωρών στο ελληνικό Βασίλειο, γεγονός που φανερώνει την απροθυμία των σχολείων αυτών να υπαχθούν στο ενιαίο σύστημα εκπαίδευσης της Αθήνας. Η ελληνική κυβέρνηση ανέλαβε στο "Σύλλογο προς διάδοσιν των γραμμάτων" την ευθύνη για την ίδρυση σχολείων. Η διάσταση Συλλόγου – Κυβέρνησης ήρθε λόγω της προσπάθειας του πρώτου να αποσυνδέσει το θέμα των σχολείων και της Παιδείας από την απελευθέρωση περιοχών. Μετά το 1885 το έργο ανατίθεται στην "Επιτροπή προς ενίσχυσιν της Ελληνικής εκκλησίας και παιδείας." Βλ. Ηλιάδου – Τάχου, Σοφία, *Η εκπαίδευση στη δυτική και βόρεια Μακεδονία (1840 – 1914). Από τα αρχεία των μητροπόλεων Σερβίων, Κοζάνης, Σιανίου, Καστοριάς, Μογλενών, Πελαγονίας, Πρεσπών και Αχρίδων. Συμβολή στην ιστορία της εκπαίδευσης του μείζονος Μακεδονικού χώρου.*, εκδόσεις Ηρόδοτος, Θεσσαλονίκη, 2001, σσ.23 -31., 71 – 98. Για την λειτουργία των σχολείων κατά τα προεπαναστατικά χρόνια βλ. Χατζόπουλος, Κωνσταντίνος, *Ελληνικά σχολεία στην περίοδο της Οθωμανικής κυριαρχίας (1453-1821)*, εκδόσεις Βάνια,

πως ενώ πριν το 1853 καταγράφεται η ύπαρξη ενός σχολείου στη Σαμαρίνα, τα επόμενα χρόνια και ως το 1913 συναντάμε 8¹⁸. Την περίοδο 1873–74, το χωριό διέθετε ένα κοινό σχολείο, ένα ελληνοαλληλοδιδασκτικό και ένα αλληλοδιδασκτικό. Αλληλοδιδασκτικά σχολεία, στα οποία οι άριστοι μαθητές μεγάλων τάξεων δίδασκαν στους υπόλοιπους, λειτουργούσαν την ίδια περίοδο και στα υπόλοιπα βλαχοχωριά της περιοχής με πολλούς μαθητές¹⁹. Η ίδρυση και η συντήρηση ελληνικών σχολείων επιχορηγείται πλέον από το "Σύλλογο προς διάδοσιν των ελληνικών γραμμάτων", από τις κατά τόπους μητροπόλεις, από τις κοινότητες και τις φιλεκπαιδευτικές οργανώσεις του εκάστοτε χωριού, από τα εκκλησιαστικά έσοδα της εκάστοτε ενορίας από τις δωρεές ευπόρων Ελληνόβλαχων οι οποίοι σταδιοδρομούσαν είτε στις γενέτειρες τους, είτε σε παροικίες της Διασποράς και, τέλος, από το ελληνικό κράτος μέσω του προξενείου Ελασσόνας.

Η περιοχή των Γρεβενών έπαιξε σημαντικό ρόλο στην εξέλιξη της προπαγάνδας²⁰. Το 1865 το ρουμανικό κράτος ενέκρινε την χορήγηση του ποσού των 20.000 λεί για την κάλυψη των εκπαιδευτικών αναγκών μαθητών που θα έρχονταν από την Μακεδονία. Ο ιερομόναχος Αβέρκιος μετά από ένα ταξίδι στη Ρουμανία, επέστρεψε στην γενέτειρα του την Αβδέλα το 1865 όπου και στρατολογήσε παιδιά βλαχοφώνων οικογενειών προκειμένου να σπουδάσουν στο Βουκουρέστι ως υπότροφοι σε ρουμανικές σχολές της πόλης²¹ και επιστρέφοντας στις πατρίδες τους να στελεχώσουν τα ρουμανικά σχολεία επιχειρώντας να καλλιεργήσουν στους μαθητές τη ρουμανική συνείδηση. Μαζί του έφερε βιβλία τα οποία θα χρησίμευαν ως σχολικά εγχειρίδια. Συγκεκριμένα, ανέλαβε την υποχρέωση να στείλει στο Βουκουρέστι ως το Σεπτέμβριο του 1865 10 από τα "εξυπνότερα" παιδιά της Πίνδου ηλικίας 10 – 14 ετών, τα οποία θα διέμεναν σε δωμάτια της μονής των Αγών Αποστόλων. Τα παιδιά που επιλέγονταν προέρχονταν από ευπορες οικογένειες της περιοχής έτσι ώστε να αποτελέσουν το κινητρο και για φτωχότερες οικογένειες να στείλουν τα παιδιά τους σε ρουμανικά σχολεία.²² Στο κονδύλιο αυτό, μεταξύ άλλων, προβλεπόταν χρήματα για την ένδυση την σίτιση και τη διαμονή των μαθητών αλλά και για τους μισθούς του Αβερκίου και των υπολοίπων δασκάλων²³.

Θεσσαλονίκη, 1991.

18 Στα υπόλοιπα βλαχοχώρια της επαρχίας, ενώ πριν από το 1853 δεν υπήρχε ούτε ένα ελληνικό σχολείο, μετέπειτα συναντάμε στην Αβδέλλα 3, στην Κρασιά 4, στο Περιβόλι 2 και στη Σμίξη 3. Βλ. Κολτσιδάς, Αντώνης, "Η πολιτισμική δραστηριότητα των Ελληνόβλαχων. Η κοινωνική και πνευματική ζωή. 1850 – 1913.", *Ηπειρώτικα γράμματα*, Εταιρεία λογοτεχνών και συγγραφέων της Ηπείρου, Ιωάννινα, 2009, σσ. 382 – 383.

19 Γούση, Κ. ό.π., σ.σ. 62, 93, 97.

20 Για την εκπαίδευση στην περιοχή των Γρεβενών βλ. Παπανίκος, Στέργιος, - Ροΐδης, Κωνσταντίνος, "Η παιδεία στα Γρεβενά", *Πρακτικά Α' συνεδρίου των απανταχού Γρεβενιωτών*, 7-8 Αυγούστου 1993, Δήμος Γρεβενών, Γρεβενά, 1993.

21 Σε έκθεση του Σεπτεμβρίου του 1869 προς το ρουμανικό υπουργείο Παιδείας ζητείται από κάποιους Περιβολιώτες να διοριστεί ως δάσκαλος στο ρουμανικό σχολείο του χωριού ο Απόστολος Θεοντορέσκου, ο οποίος ήταν υπότροφος σε σχολή του Βουκουρεστίου. Ζητούν να επιστρέψει έως και την άνοιξη του 1870 στο Περιβόλι ώστε να διδάξει την μητρική γλώσσα στα παιδιά αλλά και να του χορηγηθούν βιβλία από το ρουμανικό κράτος ώστε να διευκολυνθεί το εκπαιδευτικό έργο. Μάλιστα, αναφέρεται πως ζουν στο χωριό 800 οικογένειες Βλάχων, τα παιδιά των οποίων διδάσκονται στα 4 σχολεία σαν "παπαγάλοι" μία ξένη γλώσσα, εννοώντας την ελληνική. Βλ. Berciu - Drăgichescu, Adina, - Petre, Maria, *Școli și biserici românești din peninsula Balcanică. Documente. (1864 + 1918), Volumul I*, Editura universitatii din București. București, 2004, σ. 111.

22 Petrescu, Ș, ό.π., σ. 226.

23 Συγκεκριμένα, προβλεπόταν η χορήγηση 4.000 λεί στον Αβέρκιο, ο οποίος είχε και την εποπτεία του όλου εγχειρήματος, αλλά και η χορήγηση άλλων 4.000 σε δάσκαλο που θα προετοιμάζε τα παιδιά ώστε να μπορέσουν να φοιτήσουν σε δημόσια σχολεία του Βουκουρεστίου. Σε κάθε παιδί θα χορηγούνταν 900 λεί. Το υπόλοιπο πόσο θα διατείθετο για την κάλυψη εκτάκτων αναγκών. Βλ. Berciu - Drăgichescu, Adina, - Petre, Maria, ό.π., σ.σ. 104.

Το 1867 ο Απόστολος Μαργαρίτης πέτυχε την ίδρυση ρουμανικού σχολείου στην Αβδέλα²⁴. Την ίδια χρονιά μαρτυρείται και η ύπαρξη ελληνικού σχολείου στο χωριό. Το ρουμανικό φαίνεται πως στερείτο μαθητών καθώς οι κάτοικοι το περιφρονούσαν και προτιμούσαν να στέλνουν τα παιδιά τους στο καλώς καταρτισμένο ελληνικό σχολείο²⁵. Σταδιακά φαίνεται πως το ρουμανικό σχολείο άρχισε να συγκεντρώνει οπαδούς. Έκθεση του Επιθεωρητή ρουμανικών σχολείων στην περιοχή για το 1870 αναφέρει πως τα τελευταία δύο χρόνια παρατηρήθηκε "ανάπτυξη των εθνικών γραμμάτων και της μητρικής γλώσσας στα ρουμανικά σχολεία σε σύγκριση με τα ελληνικά" ενώ χαρακτηρίζει τους νέους που φοιτούν σε αυτά τα σχολεία ως "φλογερούς αποστόλους της ηθικής, του ωραίου και του καλού". Σχετικά με την εξέλιξη του ρουμανικού σχολείου της Αβδέλας, οι ρουμανίζοντες έδειχναν να είναι άκρως ικανοποιημένοι καθώς το σχολείο ξεπερνούσε τα στενά όρια της κοινότητας. Οι μαθητές που φοιτούσαν εκεί προέρχονταν και από τα γύρω χωριά όπως το Περιβόλι και η Σαμαρίνα ενώ αναφέρεται και η ύπαρξη ενήλικων μαθητών στο σχολείο.²⁶

Το 1871 στο Περιβόλι μνημονεύεται η ύπαρξη ελληνικού διδασκαλείου²⁷. Η ίδρυση ρουμανικού σχολείου στο χωριό χρονολογείται μεταξύ των ετών 1875 – 1878 από τον ιερέα Δημήτριο Τέγου ή Τεγογιάννη (μετέπειτα Κωνσταντινέσκου)²⁸. Η προσπάθεια να ιδρυθεί ρουμανικό σχολείο την ίδια εποχή και στη Σαμαρίνα αντιμετώπιστηκε από τους κατοίκους του χωριού με αντιδράσεις²⁹. Για την ίδια περίοδο, πάντως, τόσο το Περιβόλι των 1.506 κατοίκων, όσο και η Σαμαρίνα των 7.800 φαίνεται πως διέθεταν ήδη ελληνικά σχολεία³⁰. Στην τελευταία μαρτυρείται από το 1867 η ύπαρξη ελληνικού σχολείου με πρώτο δάσκαλο το Ζήση Χοτόπουλο.³¹ Στη Σμίξη, που από το 1863 μνημονεύεται ελληνικό σχολείο, δεν εδραιώθηκε ο ρουμανισμός. Έως και το 1890 στους Σμιξιώτες μάθαιναν γραφή, ανάγνωση και αριθμητική, κυρίως, οι κληρικοί του χωριού³². Τα πρώτα χρόνια φαίνεται πως πως το όλο εγχείρημα από ρουμανικής πλευράς αντιμετώπισε κάποια προβλήματα, κυρίως ως προς τη χρηματοδότηση των σχολείων. Πίνακας του 1869 σχετικά με τα οικονομικά των ρουμανικών σχολείων της Μακεδονίας κάνει λόγο για καθυστερήσεις πληρωμών των ρουμανοδιδασκάλων και ανεπαρκή χρηματοδότηση, με αποτέλεσμα να μην επιχορηγούνται όλα τα σχολεία.³³

24Υπάρχει η άποψη πως και ο Απόστολος Μαργαρίτης καταγόταν από την Αβδέλα. Βλ. Νικολαΐδου, Ε, *ό.π.*, σσ. 72 – 94.

25Κολτσίδας, Α., *Ιδεολογική συγκρότηση*, *ό.π.*, σ. 314.

26Berciu - Drăgichescu, Adina, - Petre, Maria, *ό.π.*, σ.σ. 110.

27Νικολαΐδου, Ε., *ό.π.*, σσ. 91-92.

28Μέχρι το 1875 το ρουμανικό σχολείο του Περιβολίου δεν διέθετε αξιόλογο αριθμό μαθητών. Κάποιες κοινοτικές διαφορές δύο μεγάλων οικογενειών του χωριού, της οικογένειας Βαρδούλη και Σρου, τους ώθησαν το 1875 στο ρουμανισμό. Την περίοδο οι ρουμανίζοντες κατέλαβαν το μισό σχολείο του Αγίου Γεωργίου και έκαναν μάθημα στο γυναικωνίτη του ναού. Το 1975 το ελληνικό σχολείο μετρούσε 328 μαθητές έναντι των 20 ρουμανιζόντων. Βλ. Σαράντης, Κ. Π. Θεόδωρος, *Το χωριό Περιβόλι – Γρεβενών. Συμβολή στην ιστορία του αρματολικίου της Πίνδου.*, Αθήνα, 1977. σσ. 114 – 116

29Νικολαΐδου, Ε., *ό.π.*, σ. 79.

30Μουσείου Μακεδονικού Αγώνα (Μ.Μ.Α.), Αρχείο Ευάγγελου Κωφού: Φάκελος ΑΥΕ 1860/1874, Φύλλα 454 -457

31Γούση, Κ. *ό.π.*, σ. 68.

32Ωστόσο, μαρτυρείται μέχρι το 1890 και η ύπαρξη κάποιων δασκάλων όπως των Παπαμήλιου, Δημάδη και Γιανούλη Λεβέντη. Μετά το 1890 ανέλαβε τις εκπαιδευτικές αρμοδιότητες του σχολείου ο Αντώνης Μπεκιάρης που ακολουθούσε τους παραχειμάζοντες στη Μηλόγουστα. Συνέχισε να διδάσκει έως και την απελευθέρωση του 1912. Γούση, Κ. *ό.π.*, σσ. 92 -93, 95.

33Από τον ίδιο πίνακα πληροφορούμαστε πως το 1869 ο Απόστολος Μαργαρίτης δίδασκε στα Γρεβενά, στην Αβδέλα ο Τομέσκου ενώ για την Σμίξη δεν προβλεπόταν κάποια σχετική

Την περίοδο 1878 – 1881 ο Απόστολος Μαργαρίτης, ο οποίος από το 1877 είχε χρηστεί “Γενικός επιθεωρητής ρουμανικών σχολείων” διέτρεχε την Μακεδονία και την Ήπειρο προκειμένου να αποτρέψει την ενσωμάτωση της Θεσσαλίας στον κορμό του ελληνικού βασιλείου³⁴. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός πως η ρουμανική πλευρά υπερδιόγκωνε τους αριθμούς των μαθητών που φοιτούσαν στα σχολεία που συντηρούσε η ίδια στην Οθωμανική αυτοκρατορία με σκοπό να καταδείξει την δυναμική παρουσία των ρουμανιζόντων στην περιοχή. Το 1881, ωστόσο, ως απάντηση στα παραπάνω, 300 πρόκριτοι της Σαμαρίνας, Της Αβδέλλας και της Σμιξης με έγγραφη δήλωση τους διεκύρηξαν την ελληνικότητα τους και την υποταγή τους στο Οικουμενικό Πατριαρχείο. Η Σαμαρίνα αποτελούσε ένα από τα κέντρα του Βλαχόφωνου ελληνισμού. Ωστόσο, το 1879, λόγω της προσχώρησης κάποιων οικογενειών στον ρουμανισμό αλλά και της υπερίσχυσης της ρουμανίζουσας πλευράς στην “Φιλεκπαιδευτική αδελφότητα Σαμαρίνας”, ιδρύθηκε εκεί ρουμανικό σχολείο από τον Ιωάννη Χονδρόσωμο³⁵. Το γεγονός αυτό θορύβησε τον “Σύλλογο προς διάδοσιν των γραμμάτων” ο οποίος αποφάσισε να προχωρήσει στην ίδρυση σχολείων αρρένων και θηλέων στο χωριό αλλά και στην αναδιοργάνωση των ήδη υπαρχόντων. Μεταξύ άλλων, προβλεπόταν η αποστολή δασκάλων και σχολικού υλικού³⁶. Το 1882 μαρτυρείται η παρουσία και νηπιαγωγείου στο χωριό. Στην επιτυχία των ελληνικών εκπαιδευτηρίων αντιδρούσαν οι ρουμανίζοντες οι οποίοι, με δολιοφθορές και άρθρα στον τύπο, προσπαθούσαν να υπονομεύσουν την προσπάθεια των Ελλήνων, παρουσιάζοντας την πτέρυγα τους ως πλειοψηφία στην περιοχή. Εδώ θα πρέπει να σημειωθεί πως οι ρουμανίζοντες δρούσαν με την ανοχή του Μητροπολίτη Γρεβενών, Γενναδίου, αλλά και του διαδόχου του Κυρίλλου (1874 - 1888) οι οποίοι δεν αντιδρούσαν στις προκλήσεις, θέλοντας να είναι αρεστοί στις τουρκικές αρχές³⁷.

Εκτός των άλλων, στη λήψη μέτρων προβλεπόταν και ενίσχυση των σχολείων στην Αβδέλα και το Περιβόλι, περιοχές όπου η προπαγάνδα απέδιδε περισσότερους καρπούς. Τα χειμερινά ρουμανικά σχολεία στο Δαμάσι και τα Τρίκαλα³⁸ ενώ, αρχικά, κατόρθωσαν να συγκεντρώσουν 60 μαθητές έκαστο με την ενσωμάτωση των περιοχών αυτών στην Ελλάδα, το έργο του Απόστολου Μαργαρίτη έγινε δυσκολότερο καθώς ο “Σύλλογος” έδωσε εντολή στους δασκάλους των ελληνικών σχολείων να ακολουθούν τους μαθητές τους από τα βλαχοχώρια και στο Θεσσαλικό κάμπο³⁹.

επιχορήγηση. Βλ. Berciu - Drăgichescu, Adina, - Petre, Maria, *ό.π.*, σ.σ. 107.

³⁴Ενόψει των διεθνών εξελίξεων, πρόκριτοι από την Αβδέλλα, τη Σμίξη και τη Σαμαρίνα που παραχείμαζαν στο Θεσσαλικό κάμπο δήλωσαν πως ανήκουν στο Οικουμενικό Πατριαρχείο, μιλούν την ελληνική γλώσσα και στέλνουν τα παιδιά τους στο ελληνικό σχολείο. Βλ. Νικολαΐδου, Ε., *ό.π.*, σ.σ. 126 – 127.

³⁵Κεφάλαιο της αδελφότητας χρησιμοποίηθηκε με σκεκόπο τη λειτουργία και συντήρηση των ρουμανικών σχολείων. Ωστόσο, η οργάνωση διαλύθηκε το 1894 μετά από αντιδράσεις των κατοίκων. Βλ. Παπαδημητρίου, Α., *ό.π.*

³⁶Νικολαΐδου, Ε., *ό.π.*, σ.σ. 101 – 104.

³⁷Γούση, Κ. *ό.π.*, σ. σ. 59, 63.

³⁸Ο Δωρόθεος Σχολάριος, Μητροπολίτης Δημητριάδος, από το 1856, επιχείρησε να ιδρύσει και άλλα αλληλοδιδασκτικά σχολεία διότι το χειμώνα παρουσιαζόταν πρόβλημα στέγασης των μαθητών, δεδομένου πως πολλοί Ελληνόβλαχοι παραχείμαζαν στα Τρίκαλα. Ακόμη επιχείρησε με αυξηθεί την οικονομική ενίσχυση της Δωρόθεου Σχολής το 1875 μετά από επιστολή του ηγουμένου της Ιεράς Μονής Μετεώρων Αγίου Στεφάνου, Κωνσταντίου, ώστε, μεταξύ των άλλων, να μορφωθούν οι ιερείς που θα στελεχώσουν τις ελληνικές εκκλησίες των Βλαχόφωνων περιοχών και να αποκρούσουν με επιτυχία την ρουμανική προπαγάνδα. Βλ. Νημάς, Α., Θεόδωρος, *Η εκπαίδευση στη δυτική Θεσσαλία κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας. Συμβολή στη μελέτη του Θεσσαλικού Διαφωτισμού.*, Διδακτορική διατριβή., εκδόσεις αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 1995, σ.σ. 131, 137.

³⁹Νικολαΐδου, Ε., *ό.π.*, σ.σ. 127 – 132.

Αν και η συμμετοχή της Ρουμανίας στον ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1877 -78 φάνηκε να ατονεί την ρουμανική προσπάθεια η ανακήρυξη της ρουμανικής ανεξαρτησίας στο Συνέδριο του Βερολίνου, συνέβαλε ώστε να προβληθούν δυναμικότερα τα αιτήματα του Βουκουρεστίου. Το 1881 ο Τέγου κατάφερε να ιδρύσει ρουμανικό σχολείο στα Γρεβενά με μόλις 15 μαθητές⁴⁰. Στην Κρανιά λειτουργούσε ελληνικό σχολείο από το 1860 με πρώτο δάσκαλο το Κωνσταντίνο Σακελλαρίου. Ωστόσο, το 1884 ιδρύθηκε και ρουμανικό, το οποίο, παρά τις αντιδράσεις των κατοίκων, επιβλήθηκε με την παρέμβαση των τουρκικών αρχών. Παρά το γεγονός πως το σχολείο υπερτερούσε σε παροχές όπως η δωρεάν παιδεία, το εκπαιδευτικό υλικό και η χορήγηση υποτροφιών, σχεδόν υπολειπώθηκε και δεν κατόρθωσε να συγκεντρώσει τον απαιτούμενο αριθμό μαθητών, τη στιγμή μάλιστα που το αντίστοιχο ελληνικό στέγαζε πάνω από 50 μαθητές. Στην Κρανιά την ίδια περίοδο καταγράφεται και η ύπαρξη ελληνικού Παρθεναγωγείου⁴¹.

Μπροστά σε αυτή την κατάσταση το ελληνικό υπουργείο Εξωτερικών ζήτησε από τον Πρόξενο Ελασσόνας, Αριστείδη Παπαδόπουλο, με την βοήθεια του ελληνοδιδασκάλου Πιαχά να διατρέξει το Σεπτέμβριο του 1887 τους βλαχόφωνους οικισμούς της περιφέρειας του ώστε να διαπιστώσει εκ του σύνεγγυς την κατάσταση⁴². Στην έκθεση, ο Πρόξενος αναφέρθηκε στα προβλήματα που δημιουργούσαν οι ρουμανίζοντες, τονίζοντας την ανάγκη να μην συσταθεί ρουμανικό οικοδιδασκαλείο στα Γρεβενά. Επιπλέον, πρότεινε τη λήψη μέτρων για ενίσχυση της εκπαιδευτικής πολιτικής στα ελληνικά σχολεία της περιοχής, παραθέτοντας αναλυτικά για κάθε σχολείο τον αριθμό των δασκάλων και τον αντίστοιχο αριθμό των μαθητών που φοιτούσαν σε αυτά. Αφού τόνισε την ανάγκη εισαγωγής νέων εκπαιδευτικών μεθόδων, επεσήμανε πως τα σχολεία των ρουμανιζόντων βρίσκονταν σε χειρότερη κατάσταση. Η επιτυχία τους οφειλόταν στην φαινομενική εκπαίδευση, στις υποτροφίες που παρείχαν, στα επεισόδια που δημιουργούσαν αλλά και στην παροχή δωρεάν φοίτησης και στέγης στους μαθητές απόρων οικογενειών και στα ορφανά. Να σημειωθεί πως για το 1888 η ρουμανίζουσα πλευρά έστειλε 6 υπότροφους από τη Σαμαρίνα στο Βουκουρέστι και Σαμαρίνα σε αντίθεση με την ελληνική πλευρά που είχε στείλει στο Διδασκαλείο της Αθήνας μόλις 3.⁴³ Επίσης, αξιολογείται είναι το γεγονός πως σε πολλά ρουμανικά σχολεία διδάσκονταν η ελληνική, η ρουμανική, η γαλλική αλλά και η τουρκική γλώσσα.⁴⁴

Ας δούμε αναλυτικά τα στοιχεία που μας παραθέτει ο πρόξενος Ελασσόνας για κάθε χωριό. Στη Σαμαρίνα από τους 4.000 κατοίκους, οι 3.650 ήταν ελληνόφρονες. Στα 4 άλληλοδιδασκτικά ελληνικά σχολεία, ένα για κάθε ενορία, φοιτούσαν 450

40 Τα Γρεβενά, σύμφωνα με τις στατιστικές, στα τέλη του 19^{ου} αιώνα ήταν μικρότερα σε πληθυσμό από τη Σαμαρίνα. Εκεί παραχείμαζαν, συνήθως, οι ρουμανίζοντες από το Περιβόλι μετά το 1881. ώστε να βρίσκονται σε άμεση επαφή με τις τουρκικές αρχές. Η πρώτη αποτυχημένη προσπάθεια για ίδρυση σχολείου έγινε το 1868. Με το 1888 το σχολείο έκλεισε και ξαναλειτούργησε το 1889 με 20 μαθητές. Το 1891 ο αριθμός των μαθητών αυξήθηκε στους 90, εκ των οποίων τα περισσότερα ήταν νήπια. Για το 1899 ο αριθμός μειώθηκε στους 50 – 60 και το 1902 στους 30. Βλ. Γούση, Κ. *ό.π.*, σσ. 113 – 114 και Σαράντης, Κ. Π. Θ., *ό.π.*, σσ. 117 – 118. και Αδάμου Γ., *ό.π.*, σσ. 39- 40

41 Μούσιος, Ευθ., Γεώργιος, *Τούργια Κρανιά. Ιστορία – Λαογραφία. Με αναφορά στη ζωή, την παράδοση και την γλώσσα των λατινόφωνων Βλάχων της Πίνδου.*, Αθήνα, 1999, σσ. 54 – 60. Η επιτυχία του ελληνικού σχολείου οφείλεται και στο γεγονός πως από το 1882 οικοδομήθηκε νέο κτίριο ενώ ανέπτυξε τον κύκλο των μαθημάτων γεγονός που έθεσε ασφαλέστερες βάσεις στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα. Βλ. Κολτσίδα, Α., *Ιδεολογική συγκρότηση*, *ό.π.*, σ. 356.

42 Μουσείου Μακεδονικού Αγώνα (Μ.Μ.Α.), *Αρχείο Ευάγγελου Κωφού: ΑΥΕ 1887, ΑΥΕ/104 1887/ΑΑΚ, ΣΤ'*, 20/8/87, Υπουργείο Εξωτερικών προς Πρόξενο Ελασσόνας, φύλλα 194 -196.

43 12 υπότροφοι από την Αβδέλλα και 2 από το Περιβόλι φοιτούσαν σε ρουμανικές σχολές προέρχονταν, βλ. Παπαδημητρίου, Απόστολος, *Οι Βλάχοι της Πίνδου*, http://vlahofonoi.blogspot.gr/2014/06/blog-post_16.html

44 Αδάμου Γ., *ό.π.*, σσ. 27- 28 και Νικολαΐδου, Ε., *ό.π.*, σσ. 101 – 104.

μαθητές με 7 δασκάλους. Σημαντικές μορφές ήταν ο Μίλων Σακελλαρίου και ο Δημήτριος Σάδας, ο οποίος ακολουθούσε τα παιδιά και στη Βλαχογιάννη. Στο αντίστοιχο ρουμανικό οι 3 δάσκαλοι είχαν 70 μαθητές. Στην Αβδέλλα, εκ των 1500 κατοίκων μόλις οι 900 θεωρούνταν ρουμανίζοντες. Στα 2 ελληνικά σχολεία, ένα αλληλοδιδασκτικό και ένα ελληνικό, φοιτούσαν 143 μαθητές. Γνωστός ελληνοδιδάσκαλος ήταν ο Γεώργιος Πιάχας. Οι Αβδελιώτες παραχείμαζαν στο Δαμάσι και στο Ζαρκο, χωριό της ελεύθερης Ελλάδας. Στο ρουμανικό σχολείο φοιτούσαν 45 μαθητές. Οι ρουμανίζοντες του Περιβολίου ήταν μόλις 250 εκ των 1.150 συνολικά κατοίκων. Το ελληνικό αλληλοδιδασκτικό σχολείο είχε 80 μαθητές ενώ στο αντίστοιχο ρουμανικό φοιτούσαν 50. Στη Σμίξη, εκ των 200 κατοίκων, δεν μαρτυρείται η ύπαρξη ρουμανιζόντων. Στο ελληνικό αλληλοδιδασκτικό σχολείο φοιτούσαν 60 μαθητές και οι κάτοικοι παραχείμαζαν στα ελληνικά χωριά Γουνίτσα Λαρίσης και Τσιαταλούρ Τυρνάβου. Στους 1550 κάτοικους της Κρανιάς εντοπίζονται μόλις 75 ρουμανίζοντες. Στο ελληνικό σχολείο, που διέθετε 2 τάξεις, φοιτούσαν 90 μαθητές σε αντίθεση με το ρουμανικό που, σχεδόν, υπολειπομένη⁴⁵.

Το 1888 το προσωρινό κλείσιμο των ρουμανικών σχολείων Ιωαννίνων και Γρεβενών λειτούργησε υπέρ των αντίστοιχων ελληνικών, παρά την μείωση του πληθυσμού που παρατηρήθηκε στα Βλαχοχώρια την εποχή εκείνη. Παρά τις πιέσεις, η Σαμαρίνα παρέμενε προσδεμένη στα ελληνικά ιδεώδη. Στα τέλη της δεκαετίας του 1880 ο ελληνοδιδάσκαλος Σάδας κατάφερε να εκδιώξει το ρουμανίζοντα δάσκαλο Βλαχογιάννη, περιοχής όπου παραχείμαζαν οι Σαμαρινιώτες. Η αστική σχολή της Σαμαρίνας υπό τη διεύθυνση του Δημητρίου Σάδα, αριθμούσε 4 δασκάλους για 7 τάξεις και 300 μαθητές. Επίσης, εκτός από τα 4 δημοτικά το χωριό διέθετε ένα Παρθεναγωγείο με καθηγήτρια τη Μαργαρίτα Ανδριτσοπούλου και 50 μαθήτριες και ένα νηπιαγωγείο με 50 νήπια⁴⁶. Την ελληνική προσπάθεια στήριζε αρχικά η Φιλεκπαιδευτική αδελφότητα Σαμαρίνας και, μετέπειτα, οργανώσεις όπως η Νεολαία Σαμαρίνας και άλλες που συστάθηκαν από απόδημους Σαμαρινιώτες της Αμερικής⁴⁷. Κέντρο όλης της περιοχής είχε καταστεί και η πλούσια σε συγγράμματα βιβλιοθήκη της ιεράς Μονής της Αγίας Παρασκευής⁴⁸. Στη Σαμαρίνα υφίστατο ένα καθεστώς αυτοδιοικούμενης εκπαίδευσης με τις τοπικές αρχές και τους πρόκριτους να έχουν τον πρώτο λόγο στο ζήτημα των σχολείων. Σημαντική, ωστόσο, ήταν και η αρωγή του Προξενείου Ελασσόνας, του "Συλλόγου προς διάδοσιν των ελληνικών γραμμάτων" και της Μητρόπολης Γρεβενών στην όλη προσπάθεια. Με την εποπτεία της τοπικής κοινωνίας αλλά και από τα εκκλησιαστικά εισοδήματα φαίνεται πως λειτουργούσαν και τα σχολεία των υπολοίπων Βλαχοχωρίων.⁴⁹

Την ίδια εποχή, στις Ελληνικές σχολές των Γρεβενών όπου δίδασκαν το χειμώνα οι Γεώργιος Πιάχας και Χριστόδουλος Αθανασιάδης φοιτούσαν πάνω από 160 μαθητές και μαθήτριες. Ο τελευταίος κατά την θερινή περίοδο δίδασκε στο σχολείο του Περιβολίου όπου καταγράφονταν 108 μαθητές σε 4 τάξεις. Στην Κρανιά ο Δημήτριος Ζούκης δίδασκε σε 67 μαθητές και, τέλος, στη Σμίξη, όπου το ρουμανικό

45Αυτόθι.

46Αδάμου Γ., *ό.π.*, σσ. 46 – 49.

47Κολτσιδάς, Αντώνης, "Η Σαμαρίνα του 19^{ου} και των αρχών του 20^{ου} αιώνα: Μία περίπτωση έντονα φιλελεύθερης και αστικοποιημένης κοινωνίας." στο *Πρακτικά πρώτου επιστημονικού συμποσίου Σαμαρίνας. Σαμαρίνα, Σάββατο 9 Αυγούστου 1997.*, Φιλοπροοδευτικός και εξωραϊστικός σύλλογος Σαμαρίνας, "Ο νεομάρτυρος Δημήτριος", Σαμαρίνα, 1998. σσ. 29 - 43

48Τεγού – Στεργιάδου, Κωνσταντίνα, "Το Μοναστήριον Αγίας Παρασκευής Σαμαρίνας και η προσφορά της στο έθνος" στο *Πρακτικά πρώτου επιστημονικού συμποσίου Σαμαρίνας. Σαμαρίνα, Σάββατο 9 Αυγούστου 1997.*, Φιλοπροοδευτικός και εξωραϊστικός σύλλογος Σαμαρίνας, "Ο νεομάρτυρος Δημήτριος", Σαμαρίνα, 1998, σσ. 44 - 51

49Γούση, Κ., *ό.π.*, σσ. 75, 83, 91-92, 96, 105.

σχολείο δεν κατάφερε να λειτουργήσει εκείνη την περίοδο, το καλοκαίρι του '89 φοιτούσαν 85 μαθητές και 7 μαθήτριες για τις 5 τάξεις που διέθετε το ελληνικό σχολείο του χωριού⁵⁰.

Στην Αβδέλλα, τα πράγματα φαίνονταν πως ήταν μοιρασμένα μεταξύ Ελληνοφρόνων και ρουμανιζόντων. Πολλοί ήταν οι νέοι που στέλνονταν ως υπότροφοι στο ρουμανικό γυμνάσιο του Μοναστηρίου. Άλλωστε για την ίδια χρονιά η ρουμανίζουσα πλευρά κατέλαβε την ελληνική σχολή, με αποτέλεσμα οι ελληνοδιδάσκαλοι να διδάσκουν στο νάρθηκα της εκκλησίας. Στη Σαμαρίνα η αντίστοιχη ρουμανική σχολή μετρούσε 20 -25 μαθητές. Παρόμοιος ήταν και ο αριθμός για το Περιβόλι όπου δίδασκε ο ρουμανοδιδάσκαλος Παπαδημητρίου. Τέλος, στα Γρεβενά οι μαθητές ο αριθμός των μαθητών έφτανε τους 30. Το Ρουμανικό Παρθεναγωγείο της πόλης στέγαζε 80 μαθήτριες.⁵¹

Μετά το 1890, το Βουκουρέστι διέθεσε και άλλα λεφτά για την ίδρυση σχολείων, στη σκία της διακοπής των ελληνορουμανικών σχέσεων σχετικά με το ζήτημα της διαχείρισης της περιουσίας του Ευάγγελου Ζάππα.⁵² Ωστόσο, τα αποτελέσματα δεν ήταν τα αναμενόμενα με αποτέλεσμα να σημειωθούν αντιδράσεις και από το εσωτερικό της χώρας για την εκπαιδευτική πολιτική του Μαργαρίτη, ο οποίος απολάμβανε την εύνοια του βασιλιά Καρόλου της Ρουμανίας. Οι εκθέσεις που έφταναν από τα προξενία Ελασσόνας και Ιωαννίνων ήταν αντιφατικές για την κατάσταση στην περιοχή Παρατηρείται διάσταση στις εκτιμήσεις των δύο προξενίων. Η έκθεση που προερχόταν από την Ελασσόνα θεωρούσε πως οι Κουτσόβλαχοι χειρίζονταν με αποτελεσματικότητα την κατάσταση, εκτός από την Αβδέλλα. Αντίθετα, τα Ιωάννινα έκρουαν τον κώδωνα του κινδύνου. Εκτιμούσαν πως, λόγω της επανεμφάνισης του Κρητικού ζητήματος, οι οθωμανικές αρχές ξεκίνησαν διωγμό εναντίων των ελλήνων. Μεταξύ άλλων, γινόταν αναφορά στην ελλειπή στελέχωση των ελληνικών σχολείων και στην τρομοκρατία που ασκούσαν οι ρουμανίζοντες. Επίσης τονίζεται πως η ανυπαρξία ελληνικού προξενείου στα Γρεβενά αποτελούσε καταλυτικό παράγοντα για την επιτυχία της προπαγάνδας.⁵³

Οι ρουμανίζοντες δρούσαν με την ανοχή των τουρκικών αρχών αλλά και με την υποστήριξη του Αυστριακού προξένου του Μοναστηρίου. Ενισχυμένοι πλέον συνέχιζαν τις προκλητικές τους ενέργειες στήνοντας ενέδρες σε ελληνοδιδασκάλους και καταγγέλλοντας τους στις τουρκικές αρχές με την κατηγορία της συμμετοχής σε επαναστατικές ενέργειες. Η κατάσταση έγινε ακόμα πιο δύσκολη για την ελληνική πλευρά μετά την απόφαση του προξενείο Ελασσόνας το 1891 να περικόψει τις επιδοτήσεις των δασκάλων της περιοχής.⁵⁴ Το 1889, ο έλληνας δάσκαλος της Κρανιάς, Δημητρίος Ζούκης συνάντησε δυσκολίες στην λειτουργία του ελληνικού

⁵⁰Μουσείου Μακεδονικού Αγώνα (Μ.Μ.Α.), Αρχείο Ευάγγελου Κωφού: ΑΥΕ 1889 – 1890 /1889, Προξενείο Ελασσόνας προς Επιτροπή προς ενίσχυσιν της Ελληνικής εκκλησίας και παιδείας, Απολογισμός σχολικού έτους 1888- 1889 , φύλλα 1-20.

⁵¹Αυτόθι.

⁵² Για την διακοπή των ελληνορουμανικών σχέσεων αλλά και για μια συνολική θεώρηση των διμερών σχέσεων από το 1866 έως και το 1913 βλ. Σφέτας Σπυρίδων, “Το ιστορικό πλαίσιο των ελληνο-ρουμανικών πολιτικών σχέσεων”, *Μακεδονικά*, 33 (2001-2002), σσ.23 – 48.

⁵³Νικολαΐδου,Ε., ό.π., σσ. 218 – 220.

⁵⁴ Σε έγγραφη διαμαρτυρία του προς τον Πρόξενο Ελασσόνας (2 Οκτωβρίου 1899), ο ένας εκ των δασκάλων των σχολείων της Σαμαρίνας και φοιτητής ιατρικής Δημήτριος Αδαμαντίδης ζητά να του καταβληθεί ο μισθός για την θερινή περίοδο. Αφού τονίζει πως η θέση του δασκάλου στη Σαμαρίνα ήταν επίπονη και επικίνδυνη, υπενθυμίζει πως τα χρήματα είναι απαραίτητα για την συνέχιση των σπουδών του. Μαζί με το έγγραφο προσκόμισε και βεβαίωση του Μητροπολίτη Γρεβενών. Χαρακτηριστικό είναι πως το 1908το Προξενείο χαρακτηρίζει το ίδιο πρόσωπο ύποπτο για συνεργασία με τους φορείς του ρουμανισμού, οπότε ζητήθηκε η παρακολούθηση του. Βλ. Παπαδημητρίου, Α. , ό.π.

σχολείου με αποτέλεσμα να παρέμβουν οι τουρκικές αρχές⁵⁵. Το 1890, συνελήφθη μαζί με άλλους δασκάλους της Σαμαρίνας, της Κρανιάς και των Γρεβενών και τελικά, αποφυλακίστηκαν στις αρχές του επομένου έτους⁵⁶. Την περίοδο 1891 – 99 τα σχολεία σε Αβδέλα και Περιβόλι δεν λειτούργησαν καθώς οι ρουμανίζοντες δεν επέτρεπαν το άνοιγμα τους. Οι οικογένειες ελληνοφρόνων αναγκάζονταν είτε να στέλνουν τα παιδιά τους στα ρουμανικά σχολεία, είτε να τα αφήνουν στην αμάθεια. Οι όποιες προσπάθειες για επιβολή ελληνοδιδασκάλου έγιναν εκεί, αντιμετωπίστηκαν με επεισόδια και έληξαν άδοξα καθώς οι δάσκαλοι τρομοκρατημένοι εγκατέλειπαν τη θέση τους⁵⁷.

Ιδιαίτερα προβλήματα δεν είχε η Σμίξη, όπου κατοικούσε μικρός αριθμός ρουμανιζόντων. Το ρουμανικό σχολείο ιδρύθηκε το 1885 με ελάχιστους μαθητές και χωρίς να αναπτύξει δυναμική παρουσία. Αντιθέτως, η ελληνική πλευρά διέθετε για το 1887 ένα αλληθιδακτικό σχολείο με 60 μαθητές. Για το 1895 μαρτυρούνται, 2 σχολεία με 2 δασκάλους και 90 μαθητές.⁵⁸ Το 1892 στη Σαμαρίνα οι ρουμανίζοντες επιχείρησαν να καταλάβουν το ελληνικό σχολείο ανεπιτυχώς. Μέσα σε όλα, η Επιτροπή ζήτησε από το προξενείο Ελασσόνας μειώσεις στους μισθούς των δασκάλων, στα πλαίσια του πνεύματος οικονομίας.

Έκθεση του επιθεωρητή των ελληνικών προξενικών αρχών για το 1893 εντοπίζει αδυναμίες στα ελληνικά σχολεία συγκρίνοντας τα με τα ρουμανικά Σύμφωνα με την έκθεση, πληροφορούμαστε πως η ρουμανίζουσα πλευρά σημείωσε μεγάλες επιτυχίες σχετικά με την ίδρυση σχολείων και την αύξηση μαθητών. Οι λόγοι που παρουσιάζονται είναι αρκετοί. Καταρχάς, η αλλαγή του Διοικητή Σερβίων, Αχμέτ Αλή Πασά Βρυώνη, οπαδού του Αλβανικού συνδέσμου σηματοδοτεί την μεταστροφή του κλίματος καθώς ο τελευταίος υποστήριζε τις ενέργειες των ρουμανιζόντων. Επίσης, στα σχολεία αυτά διδάσκονταν 4 γλώσσες με σύγχρονες για την εποχή διαλογικές μεθόδους. Τα γαλλικά ήταν μια εύκολη γλώσσα για τους μαθητές λόγω της γλωσσικής συγγένειας με τη διάλεκτο που μιλούσαν οι Βλάχοι ενώ τα τουρκικά ήταν η γλώσσα της διοίκησης. Εκτός των γλωσσών, διδάσκονταν εγκυκλοπαιδικά μαθήματα, θρησκευτική καττήρηση αλλά και ρουμανική ιστορία. Ένα άλλο πλεονέκτημα που παρατηρεί η έκθεση στα ρουμανικά σχολεία είναι η δωροδοκία των οθωμανών αξιωματούχων από τους ρουμανίζοντες. Τέλος, γίνεται αναφορά στο ακατάλληλο διδακτικό προσωπικό των ελληνικών σχολείων το οποίο έχει άγνοια καθηκόντων στο μεγαλύτερο μέρος του αλλά και στην φιλαργυρία κάποιων ελλήνων ιερέων, οι οποίοι δεν στηρίζουν την όλη εκπαιδευτική προσπάθεια.⁵⁹

55Συγκεκριμένα, όταν ο Ζούκης έφυγε φοβισμένος για την Ελασσόνα, ζητώντας από το Προξενείο προστασία, οι ρουμανίζοντες θεώρησαν πως δεν θα επιστρέψει στη θέση του. Έτσι, εισέβαλαν στο ελληνικό σχολείο και, αφού προκάλεσαν υλικές ζημιές πήραν τα εποπτικά όργανα. Ο Ζούκης επέστρεψε με τον καϊμακάμη Γρεβενών και ζήτησε να του επιστραφούν τα όργανα, συναντώντας την οργή των ρουμανιζόντων. Τελικά, για να μην δημιουργηθούν φασαρίες η ελληνική πλευρά υποχώρησε και έφτιαξε νέα όργανα. Βλ. Νικολαΐδου, Ε., *ό.π.*, σσ. 204 - 206.

56Τα ονόματα των ελληνοδιδασκάλων ήταν Δημήτριος Ζούκης και Αθανάσιος Γκριζιώτης από την Κρανιά και Χριστόδουλος Αθανασιάδης από τα Γρεβενά. Ο Σάδας με την βοήθεια των προξενικών αρχών διέφυγε στον Τύρναβο. Βλ. Νικολαΐδου, Ε., *ό.π.*, σ. 225.

57Για το 1892 – 93 ο δάσκαλος για την Κρανιά Δημήτριος Τσιτώτας καταδιώχθηκε από τους ρουμανίζοντες του χωριού κι εγκατέλειψε τη θέση του. Ο δε Ζούκης εστάλη στην Αβδέλλα και έπειτα στο Περιβόλι όπου και εκεί συνάντησε αντιδράσεις. Τελικά δίδαξε στα σχολεία της Σαμαρίνας. Ανάλογη τύχη είχε και ο Νικόλαος Μπέρος για το Περιβόλι. Την θέση του πήρε τελικά ο Κωνσταντίνος Παπαδημητρίου, ο οποίος αν και ξεκίνησε να διδάσκει συνελήφθη ως ύποπτος επαναστατικής δράσης. Βλ. Νικολαΐδου, Ε., *ό.π.*, σσ. 267 – 270, 303, 308 – 309.

58Γούση, Κ. *ό.π.*, σ σ. 93 – 94.

59Μουσειού Μακεδονικού Αγώνα (Μ.Μ.Α.), *Αρχείο Ευάγγελου Κωφού: ΑΥΕ 1893*, Απόσπασμα εκθέσεως του επιθεωρητού των Προξενικών αρχών περί της επιθεωρήσεως του Προξενείου

Αυτό που προτείνεται είναι η ίδρυση ελληνικών σχολείων στις περιοχές όπου υπάρχουν ρουμανικά, η προσεκτική επιλογή δασκάλων και η διδασκαλία ξένων γλωσσών. Για την τουρκική, συγκεκριμένα, κρίνεται απαραίτητο ο καθηγητής να είναι κάποιος Οθωμανός αξιωματούχος. Ακόμη προτείνεται να προβαίνει και η ελληνική πλευρά στην δωροδοκία των οθωμανικών αρχών αλλά και να δίνονται υποτροφίες στους άριστους μαθητές. Επίσης, υποδεικνύεται η σύσταση συλλόγων στη Θεσσαλία, οι οποίοι θα προσεταιρίζονται τους εκεί παραχειμάζοντες Βλάχους και θα αποτρέπουν, με αυτό τον τρόπο, τον εκρουμανισμό τους. Ως αποτελεσματικό μέτρο κρίνεται και η εισαγωγή νέων εκπαιδευτικών μεθόδων στα σχολεία, ειδικά στο μάθημα της ιστορίας, προκειμένου να τονίζεται η ελληνική καταγωγή αυτών των πληθυσμών. Τέλος, εκτός από την πολιτική εξόντωση του Αποστόλου Μαργαρίτη, ζητείται και η ανάγκη ίδρυσης προξενείων σε Γρεβενά και Σέρβια.⁶⁰

Από το 1894 το κλίμα ανατρέπεται υπέρ των Ελλήνων. Η επιτυχία αυτή οφείλεται στην ρήξη του Μαργαρίτη με τον ρουμάνο πρόξενο του Μοναστηρίου Κωνσταντινέσκου και στην κριτική που του ασκούσε η αντιπολίτευση στη Ρουμανία⁶¹. Η περίοδος αυτή χαρακτηρίζεται από μείωση των ρουμανικών σχολείων και των ρουμανιζόντων μαθητών που φοιτούσαν σε αυτά. Τα μεγάλα χρηματικά ποσά που δόθηκαν στο Μαργαρίτη για την ίδρυση και συντήρηση των σχολείων φαίνεται πως ο ίδιος τα διέθεσε για την φημιουργία ενός κύκλου " επί πληρωμή φίλων" στην οθωμανική δίκηση. Αυτός, άλλωστε ήταν και ο λόγος που οι ρουμανικές κυβερνήσεις δεν τον απομάκρυναν από τη θέση του επιθεωρητή, παρά τις φωνές διαμαρτυρίας που ακούγονταν από το εσωτερικό της Ρουμανίας.⁶² Τα επεισόδια ωστόσο συνεχίζονται. Στη Σαμαρίνα οι ρουμανίζοντες κατέλαβαν δύο σχολεία με αποτέλεσμα οι 400 μαθητές του ελληνικού σχολείου να κάνουν μάθημα στην εκκλησία. Ενώ το 1894 οι μαθητές στο ρουμανικό σχολείο ήταν 15-20, την επόμενη χρονιά μετά βίας έφταναν τους 10. Παρά το γεγονός της ήττας του 1897 και της μείωσης του ελληνικού κρατικού προϋπολογισμού κατά ¼ η ανοδική πορεία της ελληνικής εκπαιδευτικής πολιτικής δεν εμποδίστηκε ιδιαίτερα. Ο Απόστολος Μαργαρίτης προσπαθούσε να πείσει πολλούς ελληνοδιδασκάλους να διδάξουν στα ρουμανικά σχολεία έναντι αδράς αμοιβής, χωρίς όμως ιδιαίτερη επιτυχία⁶³. Με το

Ελλάσσονας (1893), φύλλα 338 – 351.

⁶⁰Αυτόθι.

61 Η αναποτελεσματικότητα της προπαγάνδας, η κακοδιαχείριση των οικονομικών στην εκπαιδευτική κίνηση στη Μακεδονία και η αυταρχικότητα του Αποστόλου Μαργαρίτη είχαν ως αποτέλεσμα να εμφανιστούν οι πρώτες διαμαρτυρίες εναντίον της πολιτικής του τελευταίου. Αυτό εκφράστηκε, κυρίως, μέσω της διένεξης του ρουμάνου προξένου του Μοναστηρίου με το Μαργαρίτη. Μετά από ενέργειες του πρώτου και της αντιπολιτευτικής μερίδας του Βουκουρεστίου αποφασίστηκε η αντικατάσταση των σχολείων του Μαργαρίτη από σχολεία εφορειών τα οποία υποστήριζε πλέον το προξενείο. Την διεύθυνση της ρουμανικής κίνησης ανέλαβε από το 1894 ο ίδιος ο Κωνσταντινέσκου. Τα δύο είδη σχολείων συνυπήρχαν για τα επόμενα χρόνια με τα εφορειακά να κερδίζουν σταδιακά έδαφος έναντι αυτών του Μαργαρίτη, ο οποίος συνέχισε να δραστηριοποιείται με την υποστήριξη της Πύλης και, κυρίως, του βαλή του Μοναστηρίου Χαλίλ Ριφαάτ πασά, που τον θεωρούσε ως αντίβαρο στον ελληνισμό της περιοχής. Αν και μετά την άνοδο τη κυβέρνησης Στούρτζα το 1895 ο Μαργαρίτης κατάφερε να πετύχει την απομάκρυνση του Κωνσταντινέσκου, τα εφορειακά σχολεία συνέχισαν να λειτουργούν εις βάρος αυτών του Μαργαρίτη. Βλ. Νικολαΐδου, Ε., *ό.π.*, σσ. 337 – 341 και Βακαλόπουλος, Απ. Κωνσταντίνος, *Εθνοτική διαπάλη στη Μακεδονία (1894 – 1904). Η Μακεδονία στις παραμονές του Μακεδονικού αγώνα*. Εκδόσεις Ηρόδοτος, Θεσσαλονίκη, 1999, σ.σ. 88-89.

⁶² Σταματιάδου, Ε., *ό.π.*, σ. 36.

⁶³Το ελληνικό κράτος αντιμετώπιζε οικονομικά προβλήματα με αποτέλεσμα να μειωθεί το ποσό επιχορήγησης των ελληνικών εκπαιδευτηρίων. Χαρακτηριστικό είναι πως οι κάτοικοι στο Μαλακάσι Τρικάλων σκέφτονται πολύ σοβαρά να στραφούν προς τον Απόστολο Μαργαρίτη προκειμένου να λειτουργήσει το Παρθεναγωγείο του χωριού, το οποίο καταργήθηκε το 1894. Ωστόσο, παρά τα προβλήματα, με τη συνδρομή των Ελληνόβλαχων του χωριού, το Παρθεναγωγείο επαναλειτούργησε

πέραςμα των χρόνων ο αριθμός των μαθητών σε αυτά τα σχολεία γίνεται όλο και μικρότερος⁶⁴. Στην Κρανιά ρουμανίζοντας έστειλαν τα παιδιά τους στα ελληνικά σχολεία, θεωρώντας τους εκεί δασκάλους ικανότερους από τους ρουμανοδασκάλους. Χάριν στις κινήσεις του Μητροπολίτη Γρεβενών Δωρόθεου, το 1899 διορίστηκαν ως ελληνοδάσκαλοι σε Αβδέλλα και Περιβόλι, οι Ιωάννης Πολιαραίος και Ζήσης Σακελλαρίου αντίστοιχα.⁶⁵

Για την περίοδο του 1899 πληροφορούμαστε πως στα Γρεβενά λειτουργούσε Αστική σχολή με 3 δασκάλους και 100 μαθητές, γραμματοδιδασκαλείο με 1 δάσκαλο και 25 μαθητές, αλλά και Παρθεναγωγείο και νηπιαγωγείο που φιλοξενούσε 120 μαθήτριες και νήπια. Τα αντίστοιχα ρουμανικά διέθεταν 4 δασκάλους με 50 μαθητές και το Παρθεναγωγείο 1 δασκάλα με 20 μαθήτριες. Στην Κρανιά το ρουμανικό σχολείο φιλοξενούσε πάνω από 100 μαθητές και το Παρθεναγωγείο 20 μαθήτριες. Το Περιβόλι διέθετε 3 ρουμανοδασκάλους για πάνω από 80 μαθητές.⁶⁶

Η αντικατάσταση του Μαργαρίτη το 1898 από δύο επιθεωρητές,⁶⁷ στα πλαίσια της προσέγγισης Ελλάδας και Ρουμανίας σε αντιβουλγαρική, κυρίως, βάση⁶⁸, και η απόφαση της Πύλης την επόμενη χρονιά να απαγορεύσει τον διορισμό δασκάλων από το ρουμανικό υπουργείο Παιδείας⁶⁹, φανέρωναν πως τα ρουμανικά

το 1896, χωρίς να χρειαστεί να στραφούν στους φορείς της προπαγάνδας. Βλ. Νημάς, Απ., Θ., ό.π., σσ. 170 – 171.

64 Μούσιος, Ευθ., Γ., ό.π., σσ. 60 – 62.

65 Το 1894 η κοινωνία της Σαμαρίνας ασχολείται με το θέμα των ψευδών επιστολών, οι οποίες βρέθηκαν στα χέρια των τουρκικών αρχών και ενοχοποιούσαν ελληνοδιδασκάλους για επαναστατική δράση. Αυτές οι επιστολές αποτελούσαν τέχνασμα των ρουμανιζόντων για να φέρουν την ελληνική πλευρά σε ακόμα πιο δύσκολη θέση. Βλ. Νικολαΐδου, Ε., ό.π., σσ. 327 – 329.

66 Μουσείου Μακεδονικού Αγώνα (Μ.Μ.Α.), Αρχείο Ευάγγελου Κωφού: ΑΥΕ 1901, ΑΥΕ ΙΚΥ 1901/ΑΑΚ/Η, Προξενείο Ελασσόνας προς το υπουργείο Εξωτερικών, Περί της καταστάσεως της παιδείας εν τη επαρχία Γρεβενών της Μακεδονίας., 15-3-1899, φύλλα 761 – 767.

67 Ο Μαργαρίτης έχανε συνεχώς ερείσματα στην περιοχή. Έτσι, μετά την ίδρυση των εφορειακών σχολείων που ουσιαστικά σήμαινε πως το ρουμανικό κράτος διαφοροποιείτο από τον Μαργαρίτη εχθρική στάση απέναντι του κρατούσε και ο νέος βαλής του Μοναστηρίου Αβδούλ Κερίμ πασάς, ο οποίος θεωρούσε πως ο Σουλτάνος θα έπρεπε να υποστηρίξει έναν άνθρωπο με τέτοιο χαρακτήρα. Το 1898 η ρουμανική κυβέρνηση, αφού αφαίρεσε κάθε εκπαιδευτική αρμοδιότητα στους συνεργάτες του Μαργαρίτη, υποπτευόμενη πως ο τελευταίος εξυπηρετούσε ιταλικά συμφέροντα στην περιοχή, προέβη σε ριζική εκπαιδευτική μεταρρύθμιση. Έτσι, δύο ρουμάνοι Επιθεωρητές θα επιθεωρούσαν τουλάχιστον δύο φορές το χρόνο τα ρουμανικά σχολεία σε Μακεδονία και Ήπειρό. Βλ. Βακαλόπουλος, Απ., Κ., ό.π., σσ. 171 – 172.

68 Η εντατικοποίηση της δράσης των βουλγάρων κομιτατζήδων και η υποστήριξη των βουλγαρικών διεκδικήσεων από τη Ρωσική Αυτοκρατορία συνέβαλαν στην επαναπροσέγγιση Ρουμανίας και Ελλάδας, υπό την καθοδήγηση της Αυστροουγγαρίας. Το Μάιο του 1901 στην Abbazia της Δαλματίας συναντήθηκαν οι βασιλείς Κάρολος της Ρουμανίας και Γεώργιος Α΄ της Ελλάδας. Κατά τη συνάντηση συμφώνησαν στη διατήρηση του status quo στην περιοχή των Βαλκανίων. Ο Κάρολος υποστήριξε πως η ρουμανική εκπαιδευτική κίνηση στη Μακεδονία είχε καθαρά πολιτιστικό χαρακτήρα και πως λειτουργούσε ως αντίβαρο στη βουλγαρική διείσδυση στην περιοχή. Για την αντιμετώπιση του σλαβικού κινδύνου θεώρησε απαραίτητη τον διορισμό μητροπολίτη για τους Κουτσόβλαχους. Από ελληνικής πλευράς, ο Γεώργιος έθιξε το ζήτημα της παρουσίας του Ζάππα, χωρίς να εξασφαλίσει κάποια σχετική δεσμευση από τον Κάρολο. Ωστόσο, ούτε ο έλληνας βασιλιάς δεσμεύτηκε να ικανοποιήσει τα ρουμανικά αιτήματα, φοβούμενος πως με την παρουσία κουτσόβλαχου Μητροπολίτη θα εξασθενούσαν οι ελληνικές θέσεις στην αμφισβητούμενη μεσαία ζώνη της Μακεδονίας. Το αποτέλεσμα ήταν να μην υπογραφεί συμφωνία κατά τη συνάντηση των δύο Μοναρχών. Βλ. Σφέτας Σπ., ό.π..

69 Με αυτή την κίνηση η Πύλη, ουσιαστικά, επεδίωκε να επανεξετάσει τα επίσημα έγγραφα του διδακτικού προσωπικού των ξένων σχολείων της αυτοκρατορίας. Το αποτέλεσμα ήταν οι Λαζαριστές ιθύνοντες για την εκπαιδευτική κίνηση να απολυθούν και συνεπώς, να σταματήσει και η συνεργασία που είχαν στον εκπαιδευτικό τομέα οι Καθολικοί με τους ρουμανίζοντες, κυρίως στο Μοναστήρι και στην ευρύτερη περιοχή της Πελαγονίας. Βλ. Κολτσιδάς, Α., *Ιδεολογική συγκρότηση*, ό.π., σ. 380

σχολεία στη Μακεδονία αντιμετώπιζαν προβλήματα⁷⁰. Πληροφορούμαστε πως οι Ελληνόβλαχοι κινήθηκαν εγκαίρως και κατέλαβαν τα σχολεία της Σαμαρίνας ενώ οι ρουμανίζοντες, των οποίων οι μαθητές είναι αρκετά λιγότεροι, προσπάθησαν να καταλάβουν το σχολείο στον Προφήτη Ηλία προκειμένου να εγκαθιδρύνουν Παρθεναγωγείο.

Στις αρχές του αιώνα υπολογιζόταν πως 523 ελληνόπαιδες Σαμαρινιώτες φοιτούσαν στα σχολεία του χωριού. Στα ελληνικά σχολεία και στο Παρθεναγωγείο της Αβδέλας φοιτούσαν 170 μαθητές και μαθήτριες έναντι των 51 ρουμανιζόντων, αν και το άνοιγμα του ελληνικού σχολείου στιγματίστηκε με αντιδράσεις. Ανάλογη ήταν και η κατάσταση στο Περιβόλι. Η αστική σχολή της Κρανιάς φιλοξενούσε 87 μαθητές και της Σμίξης 50. Στην τελευταία, η προσπάθεια για διορισμό ρουμανοδασκάλου, στέφθηκε με αποτυχία. Την αποτυχία του όλου εγχειρήματος αναγνωρίζει και ο ρουμάνος υπουργός Δημόσιας Εκπαίδευσης Χάρετ⁷¹ που αναφέρθηκε σε κακοδιαχείριση των οικονομικών στα σχολεία της Μακεδονίας. Το 1902 ο Ιωάννης Χονδρόσωμος από την Σαμαρίνα αναλαμβάνει τις εκπαιδευτικές αρμοδιότητες της περιοχής, χωρίς όμως να πετύχει τίποτα το σημαντικό⁷². Αυτό που χαρακτηρίζει την εποχή αυτή κυρίως είναι η αναστολή πολλών ρουμανικών σχολείων παρά τις ρουμανικές στατιστικές που δίνουν μία πλασματική εικόνα της κατάστασης⁷³.

Η εξέγερση του Ίλιντεν ανησύχησε ιδιαίτερος τη Ρουμανία, η οποία θεώρησε πως απειλείτο η περιοχή της Δοβρουτσάς από την υλοποίηση του οράματος της Μεγάλης Βουλγαρίας. Αυτό, σε συνδυασμό με τις πιέσεις που ακούονταν στη ρουμανική κυβέρνηση από απόδημους ρουμανίζοντες προερχόμενων από τη Μακεδονία και εγκατεστημένων πλέον στο Βουκουρέστι⁷⁴, είχε ως αποτέλεσμα την επανενεργοποίηση του εκπαιδευτικού της μηχανισμού στην Μακεδονία και την

70Κολτσιδας, Α., *Ιδεολογική συγκρότηση, ό.π.*, σσ. 382 – 386.

71Παραθέτουμε ένα απόσπασμα από την ομιλία:

“...Το ζήτημα της Μακεδονίας είναι δημιούργημα του κόμματος των Φιλελευθέρων. Ο προϋπολογισμός των σχολείων στην Μακεδονία ποικίλε από τα 1870 έως τώρα μεταξύ δέκα και πεντακοσίων χιλιάδων φράγκων. Επί υπουργού Δημοσίας Εκπαιδύσεως Τάκε Ιονέσκου οι δαπάνες υπερέβησαν το μισό εκατομμύριο και ποια αποτελέσματα απέδωσε; Σχεδόν τίποτα. Αυξήθηκε μόνο ο αριθμός των σχολείων στη Μακεδονία. Γίνονται μυθώδεις δαπάνες εκεί αφού ο προϋπολογισμός όριζε 450.000 φράγκα, ενώ το κεφάλαιο είχε ανέλθει στα 700.000. Υπήρχε άραγε ποτέ απόλυτη ανάγκη για τέτοια δαπάνη, τη στιγμή που ο λαός μας εδώ πεθαίνει της πείνας; Έπειτα ο τρόπος με τον οποίο διορίζονταν το διδακτικό σώμα ήταν περίεργος. Έτσι, κάποιος καφεπώλης του Βουκουρεστίου διορίστηκε δάσκαλος στη Μακεδονία...” Βλ. Τρίτος, Μιχαήλ, “Η Ρουμανική προπαγάνδα στην περιοχή της Πελαγονίας”, *Χριστιανική Μακεδονία (Πελαγονία) – Μια άλλη Ελλάδα. Θεσσαλονίκη – Αχρίδα*, (επιμ. Αγγελόπουλος Αθανάσιος), Εκδόσεις University studio press, Θεσσαλονίκη 2004, σσ.227 – 243.

72Η υποστήριξη των τουρκικών αρχών είναι ολοφάνερη. Παράδειγμα αποτελεί η φυλάκιση του Τσιτώτα, ελληνοδιδασκάλου της Βλαχογιάννης, μετά από κατηγορίες για επαναστατική δράση και για διανομή ελληνικών εφημερίδων στην περιοχή. Βλ. *Μουσείου Μακεδονικού Αγώνα (Μ.Μ.Α.)*, *Αρχείο Ευάγγελου Κωφού: ΑΥΕ 1902, ΑΥΕ /Β' 1902/ Εισερχόμενα των πρεσβειών, Πρόξενος Ελασσόνας προς τον Υπουργό Εξωτερικών*, 8 – 8 – 1902, φύλλα 873-878.

73Κολτσιδας, Α., *Ιδεολογική συγκρότηση, ό.π.*, σσ. 347 – 348, 382 – 386. Και Γούση, Κ. *ό.π.*, σσ. 79, 88-89, 94, 100 και *Μουσείου Μακεδονικού Αγώνα (Μ.Μ.Α.)*, *Αρχείο Ευάγγελου Κωφού: ΑΥΕ 1900 ΑΥΕ/Β 1900/Πρεβ. Κων, Προξενείο Ελασσόνας στο υπουργείο Εξωτερικών*, 5-7-1900, φύλλα 462 465.

74 Οι πιέσεις προς τη ρουμανική Κυβέρνηση είχαν φτάσει σε τέτοιο σημείο ώστε όταν το 1904 δολοφονήθηκε ο πρώην διευθυντής του ρουμανικού σχολείου Ιωαννίνων Ιωάννης Λαζαρέσκου – Λεκάντα στο καφενείο "Μακεδονία" του Βουκουρεστίου από τον Νούσιο Τούλιο, ρουμανίζοντα, επειδή είχε συκοφαντήσει την προσπάθεια των Ρουμάνων της Μακεδονίας μέσω της εφημερίδας του, ο τελευταίος να αθωωθεί, μετατρέποντας τον στα μάτια της κοινής γνώμης από εγκληματία σε εθνικό ήρωα. Βλ. Petrescu, Σ. *ό.π.*, σσ. 247 – 248.

άσκηση πιέσεων για το εκκλησιαστικό ζήτημα.⁷⁵ Η άρνηση του Οικουμενικού Πατριαρχείου να δεχτεί ίδρυση ρουμανικών σχολείων είχε ως αποτέλεσμα να στραφούν οι ρουμανίζοντες ενάντια στο ελληνικό στοιχείο και την συνεργασία ρουμανιζόντων με βούλγαρους κομιτατζήδες. Για το 1903 ο ρουμανικός προϋπολογισμός προέβλεπε 935.000 λεί για την ίδρυση σχολείων. Ωστόσο, η πορεία που ακολουθούσε πλέον το όλο εγχείρημα ήταν φθίνουσα. Σε αυτό συνέβαλε, ίσως, και η παρουσία του υποπρόξενου Μοναστηρίου Ίωνα Δραγούμη ο οποίος προσπάθησε να αναχαιτίσει κάθε είδους ξένη προπαγάνδα στην περιοχή⁷⁶. Την αποδυνάμωση της ρουμανικής εκπαιδευτικής κίνησης δεν μπόρεσε να σταματήσει ούτε ο σουλτανικός ιραδές που εξέδωσε ο Αβδούλ Χαμίτ το 1905⁷⁷. Την ίδια χρονιά σημειώθηκαν κάποιες ταραχές κατά της κεντρικής σχολής της Σαμαρίνας, στην οποία φοιτούσαν 175 μαθητές και δίδασκαν 7 δάσκαλοι, με αποτέλεσμα οι ελληνόφρονες να μηνύσουν τους ρουμανίζοντες στον αντιεισαγγελέα της περιοχής⁷⁸. Παρά τις πιέσεις που δέχονταν οι Ελληνόβλαχοι εν όψει του Μακεδονικού αγώνα και της απογραφής του 1905 στη Σαμαρίνα καταγράφονται μόλις 4 μαθητές στα ρουμανικά σχολεία. Ανάλογη είναι η κατάσταση σε Περιβόλι και Αβδέλλα⁷⁹. Οι ρουμανίζοντες απέδιδαν την αποτυχία τους στις επιθέσεις που δέχονταν από ελληνικά σώματα και στην τρομοκρατία που αυτά ασκούσαν στον πληθυσμό⁸⁰. Χαρακτηριστικά είναι τα

⁷⁵ Σταματιάδου, Ε., ό.π., σ.σ. 68-71.

⁷⁶ Για τη δράση των Γρεβενιωτών στον Μακεδονικό αγώνα βλ. Βήττος, Χρήστος, ‘‘ Η περιφέρεια Γρεβενών κατά τον Μακεδονικό αγώνα 1904 – 1908’’, *Δυτικομακεδονικά γράμματα, Έτος 15ο*, Κοζάνη 2004 και Αργυρόπουλος, Περικλής – Ζάννας, Αλέξανδρος, Μαζαράκης Κ. – (Αινιάνος), Σουλιώτης – Νικολαΐδης Αθανάσιος - Σπανός, Ναούμ, - Σταυρόπουλος, Βασίλειος, *Ο Μακεδονικός αγώνας. Απομνημονεύματα.*, εκδόσεις Ι.Μ.Χ.Α., Θεσσαλονίκη, 1994.

⁷⁷ Για τον κανονισμό που εξέδωσε η Πύλη αλλά και για την αντίδραση του Οικουμενικού Πατριαρχείου υπάρχουν οι επιστολές στο Αγγελόπουλος, Αν., Αθανάσιος, *Ιστορία του Μακεδονικού αγώνος μέσα από τα ‘‘επίσημα έγγραφα περί της εν Μακεδονία οδυνηράς καταστάσεως’’. Βελτιωμένη επανέκδοση. Με την συμπλήρωση εκατό χρόνων από την έναρξη του Μακεδονικού Αγώνος. 1904 – 2004.*, Εκδόσεις αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 2004, σσ. 132 – 140. Ο σουλτανικός ιραδές εκδόθηκε μετά από επιμονή των χωρών της Τριπλης Συμμαχίας. Αφορμή ήταν η σύλληψη από τις Οθωμανικές αρχές δύο ρουμάνων σχολικών επιθεωρητών στα Ιωάννινα με την κατηγορία προπαγανδιστικής δράσης έναντι του ελληνικού στοιχείου. Η απόφαση των αρχών να απελαθούν προκάλεσε αντιδράσεις με αποτέλεσμα την έκδοση του παραπάνω ιραδέ. Βλ. Σφέτας Σπ., ό.π... Η ρουμανική ιστοριογραφία θεωρεί πως οι εθνοτικοί ανταγωνισμοί μεταξύ των ελληνικών, σερβικών και βουλγαρικών ενόπλων σωμάτων στη Μακεδονία μετά το 1903 ήταν η βασικότερη αιτία που η Πύλη άλλαξε τη στάση του έναντι του βλαχικού στοιχείου και προχώρησε στην έκδοση του ιραδέ. Βλ. Tudorancea, Radu, «The Macedo-Romanian Question within the Romanian-Greek Relations in the Early Twentieth Century», *Romanian Academy Historical Yearbook, 1 (2004)*, σσ. 214-220.

⁷⁸ Κολτσίδας, Α., *Ιδεολογική συγκρότηση*, ό.π., σ.348

⁷⁹ Παρατηρήθηκαν προσπάθειες ώστε να προσχωρήσουν τα Βλαχοχώρια στην Εξαρχία. Με έγγραφη δήλωση τους στις 10 Ιουνίου 1904 όμως οι κάτοικοι της Σαμαρίνας δήλωσαν προσδεμένοι στο Οικουμενικό Πατριαρχείο. Ενώπιον του κινδύνου αυτού αλλά και τις πιέσεις για ίδρυση ρουμανικών εκκλησιών συχνές ήταν οι δηλώσεις Ελληνόβλαχων, όπως του Μοναστηρίου και της Θεσσαλονίκης, οι οποίοι οι με έγγραφη δήλωση τους διεκύρηναν την ελληνικότητα τους και την πίστη τους. Επίσης, οι πρόκριτοι της κοινότητας των Βελεσών ζήτησαν από τον Μητροπολίτη Θεσσαλονίκης οικονομική ενίσχυση για ενίσχυση των σχολείων και των εκκλησιών δεδομένου πως βρίσκονταν στο κέντρο της ρουμανικής και της βουλγαρικής προπαγάνδας. Μετά από την απογραφή που διενέργησε το Προξενείο Ελασσόνας παρατηρείται η υπεροχή της ελληνικής πλευράς έναντι της ρουμανίζουσας. Συγκεκριμένα αναφέρονται με σειρά ο οικισμός, ο συνολικός αριθμός κατοίκων, οι ελληνόφρονες και οι ρουμανίζοντες: Σαμαρίνα – 3.059 – 3.007 – 52, Σμίξη – 451 – 451 – 0, Περιβόλι – 850 - 765 – 55, Αβδέλλα – 1700 – 1300 – 400, Κρανιά 872 – 682 – 190, Μπάλντινο – 178 – 178 – 0. Βλ. Αδάμου Γ., ό.π., σσ. 75 – 76, 82, 125 – 129 και Αλεξανδρίδου, Δ. Σοφία, (επιμέλεια), *Οι απαρχές του Μακεδονικού αγώνα. (1903 – 1904). 100 έγγραφα από το Αρχείο του Υπουργείου Εξωτερικών της Ελλάδας.*, (Β΄ Έκδοση), Ίδρυμα Μουσείου Μακεδονικού Αγώνα, Θεσσαλονίκη, 2009, σσ. 178 – 179, 186 – 187, 201 – 203.

⁸⁰ Berciu - Drăgichescu, Adina, - Petre, Maria, ό.π., σσ. 203 – 205.

διαβήματα του ρουμάνου Πρέσβη στην Αθήνα I. Parîniu προς την ελληνική Κυβέρνηση με σκοπό την χαλινάγωση των ελληνικών ενόπλων σωμάτων.⁸¹ Η δράση των ελληνικών ανταρτικών σωμάτων, άλλωστε, και η άρνηση του Πατριαρχείου να εφαρμόσουν το σουλτανικό ιραδέ ήταν οι βασικές λόγοι του ανθελληνικού κινήματος στη Ρουμανία το 1906 και στην εκ νέου διακοπή των ελληνορουμανικών σχέσεων έως το 1911.⁸² Πολλοί ρουμανοδιδάσκαλοι φαίνονταν να συμμετέχουν σε συμμορίες εναντίον Ελλήνων.⁸³ Ακόμα μετά τη λήξη του Μακεδονικού Αγώνα, οι ρουμανίζοντες δάσκαλοι Αβδέλας και Περιβολίου Στέργιος Περδίκας και Στέργιος Καραγιάννης αντίστοιχα συνέχιζαν να στρατολογούν νέους για την οργάνωση ρουμανικών ανταρτικών σωμάτων, Μετά από αντιδράσεις των Ελληνόβλαχων της περιοχής απομακρυνθηκαν από τις θέσεις τους το 1909.⁸⁴

Στις 29/4/1906 ο ρουμάνος Πρόξενος του Μοναστηρίου ζήτησε από το Ρουμάνο Πρέσβη της Κωνσταντινούπολης να ενεργήσει προκειμένου να επιστρέψουν στις θέσεις τους στη Μακεδονία δάσκαλοι και ιερείς οι οποίοι έλειπαν για αρκετά μεγάλο χρονικό διάστημα στη Ρουμανία. Σύμφωνα με τον Πρόξeno, επιβάλλεται η επιστροφή τους για να στηρίξουν τους εκεί Βλάχους που περνάνε δύσκολες ώρες από την δράση των ελληνικών ανταρτικών σωμάτων. Συγκεκριμένα, αναφέρεται στους κατοίκους της Σαμαρίνας και της Αβδέλλας, οι οποίοι ερχόμενοι στις θερινές κατοικίες τους στην Πίνδο κινδυνεύουν να μείνουν χωρίς ιερέα και δάσκαλο. Γενικά θεωρεί πως πρέπει να επαναξεταστεί το θέμα των αδειών ιερέων και δασκάλων που λειτουργούσαν υπέρ των συμφερόντων του ρουμανικού κράτους διότι οι κενές θέσεις σε σχολεία και εκκλησίες είναι επιζήμιες για την υπόθεση του ρουμανισμού και αποτελούν εμπόδια στην ομαλή εξέλιξη της ρουμανικής παιδείας στην Μακεδονία.⁸⁵

Το κίνημα των Νεοτούρκων που εμφανίστηκε το 1908 υποβοήθησε τα ρουμανικά αιτήματα. Αυτό έδωσε την ευκαιρία στους ρουμανίζοντες να προκαλέσουν ταραχές, με πάγιο αίτημα τους να αποσπάσουν από τα χέρια των Ελλήνων σχολεία και εκκλησίες. Το 1910, ο επιθεωρητής των ρουμανικών σχολείων Τάσκος ζήτησε από τους ρουμανοδιδασκάλους να βιαστούν το προκειμένου να καταλάβουν την άνοιξη τα ελληνικά σχολεία προτού επιστρέψουν οι Έλληνες από τα χειμαδιά τους. Η εγρήγορση των Ελλήνων, ωστόσο, σταμάτησε τα σχέδια τους⁸⁶. Τον Σεπτέμβριο του 1910 οι ρουμανίζοντες με επικεφαλής τον Μήτηρο Τσακαμά, τον γνωστό και ως

81 Στη συνάντηση του Parîniu με τον ελληνιαν Πρωθυπουργό Δημήτριο Ράλλη, μεταξύ άλλων, ο δεύτερος υποστήριξε πως ο ιραδέ δεν είχε καμιά αξία διότι δεν υπήρχαν Ρουμάνοι στη Μακεδονία. Ο ρουμάνος πρέσβης παραδέχτηκε πως η πλειονότητα των Βλάχων είχε ελληνική συνείδηση, Ωστόσο, ο ιραδέ αναφερόταν σε Κουτσόβλαχους που αυτοπροσδιορίζονταν ως Ρουμάνοι και οι οποίοι είχαν δικαίωμα να απαιτήσουν τη λειτουργία ρουμανικών σχολείων και εκκλησιών στην περιοχή. Κατέκρινε επίσης τη δολοφονία ρουμανιζόντων διευθυντών σχολείων από ελληνικά ένοπλα σώματα με την ανοχή της ελληνικής Κυβέρνησης, Βλ. Σφέτας Σπ., *ό.π.*

82 Tudorancaea, R., *ό.π.* Επίσης για τα γεγονότα του 1906 στη Ρουμανία βλ. Petrescu, *Σ.ό.π.*, σσ. 249 – 255 και Σφέτας Σπ., *ό.π.*

83 Σύμφωνα με επιστολές μεταξύ Μακεδονομάχων, παρατηρήθηκε το φαινόμενο σε περιοχές όπου ζούσαν οι Βλαχόφωνοι και τις απελευθέρωναν οι Έλληνες ενώ παλαιότερα να βοηθούσαν υπό το καθεστώς τρομοκρατίας τους ρουμανίζοντες, τώρα να δηλώνουν απερίφραστα το ελληνικό τους φρόνημα. Την προσχώρηση κάποιων στο ρουμανισμό, οι Ελληνόβλαχοι την χαρακτήρισαν ως απορροια χρηματικής διαφθοράς. Έτσι, μαθητές φτωχών οικογενειών και, ιδίως, ορφανά, σπούδαζαν σε ρουμανικά σχολεία και επέστρεφαν ως μεσάζοντες προκειμένου να διαμορφώσουν στους Ελληνόβλαχους ρουμανική συνείδηση. Βλ. *Μουσείου Μακεδονικού Αγώνα (Μ.Μ.Α.)*, *Αρχείο Ευάγγελου Κωφού: ΑΥΕ 1905*, Ανταλλαγή επιστολών μεταξύ Μακεδονομάχων, φύλλα 61 – 62 και *Μουσείου Μακεδονικού Αγώνα (Μ.Μ.Α.)*, *Αρχείο Ευάγγελου Κωφού: ΑΥΕ 1907*, ΑΥΕ/Α' 1907/ΑΑΚ, Δ', Προξενείο Ελασσόνας στο υπουργείο Εξωτερικών, 18 – 1 – 1907, φύλλα 264 - 271.

84 Κολτσίδας, Α., *Ιδεολογική συγκρότηση*, *ό.π.*, σ.241

85 Berciu - Drăgichescu, Adina, - Petre, Maria, *ό.π.*, σσ 209- 210

86 Αδάμου Γ., *ό.π.*, σ. 98.

“βασιλιά της Κρανιας”, κατέλαβαν το ελληνικό σχολείο της Κρανιας, με αποτέλεσμα 80 ελληνόπαιδες να φοιτούν στην ύπαιθρο. Στην Κρανια, οι ρουμανίζουσες οικογένειες υπολογίζονταν περίπου στις 20 έναντι των 200 ελληνικών⁸⁷. Επίσης, στη Σαμαρίνα 10 οικογένειες ρουμανιζόντων με την βοήθεια των τουρκικών αρχών απέσπασαν από τις 600 οικογένειες Ελληνόβλαχων το σχολείο⁸⁸. Τέλος, στα χειμερινά ρουμανικά σχολεία της Βλαχογιάννης και του Πραιτωρίου μαθητές και δάσκαλοι ήταν ισάριθμοι⁸⁹.

Το 1912, παραμονές των Βαλκανικών πολέμων, οι Ελληνόβλαχοι δέχονταν απειλές και υποσχέσεις από τους φορείς της προπαγάνδας ενώπιον των αναταραχών που σημειώνονταν στα Βαλκάνια. Η κατάσταση, ωστόσο, φαίνεται να έχει αναστραφεί οριστικά υπέρ της ελληνικής πλευράς⁹⁰. Σχολικοί επιθεωρητές των ελληνικών σχολείων των βλαχόφωνων κοινοτήτων της περιοχής ορίστηκαν για το 1911 και το 1912 οι Αντώνιος Μαρίνης και Ζωγράφος αντίστοιχα οι οποίοι καταφεραν να εξασφαλίσουν για το 1912 2 δασκάλους για τη Σαμαρίνα και από 1 για τα υπόλοιπα βλαχοχώρια. Σε Σαμαρίνα, Σμίξη και Αβδέλλα προβλεπόταν και η αποστολή μίας δασκάλας για κάθε χωριό.⁹¹ Η ένταξη της Μακεδονίας και της Ηπείρου στον κορμό του ελληνικού κράτους σήμαινε πως η ελληνική πλευρά μπορούσε ανεμπόδιστα πλέον να χαράξει αυτόνομη εκπαιδευτική πολιτική. Σε απογραφή του 1913 φαίνεται πως οι ελληνόφωνες μαθητές ήταν υπερδιπλάσιοι από τους ρουμανίζοντες, ενδεικτικό της μεταστροφής του κλίματος. Για την εποχή εκείνη η Σαμαρίνα μετράει πάνω από 400 μαθητές στην αστική σχολή και στο Παρθεναγωγείο της ενώ η ρουμανική πλευρά μόλις 30 άτομα. Οι ρουμανίζοντες είχαν αποσπάσει το διδακτήριο βιαίως από την ελληνική πλευρά. Ανάλογη εικόνα συναντάμε και στο Περιβόλι όπου το ελληνικό δημοτικό σχολείο στέγαζε πάνω από 165 μαθητές. Στην Αβδέλλα συναντάμε 92 μαθητές και 51 μαθήτριες στα αντίστοιχα σχολεία έναντι των 60 – 70 της ρουμανίζουσας πλευράς. Η Σμίξη διέθετε 75 μαθητές. Στην Κρανια οι ρουμανίζοντες, αν και κατέλαβαν το ελληνικό διδακτήριο την άνοιξη του 1912 συντηρούσαν μόνο 55 μαθητές και μαθήτριες ενώ τα ελληνικά πάνω από 100. Ο θάνατος του Τσακαμά, άλλωστε, την ίδια χρονιά, σήμανε και το τέλος της τρομοκρατίας που ασκούσε ο ίδιος στους κατοίκους του χωριού.⁹²

87Ο Μήτρος Τσακαμάς, ο αποκαλούμενος και ως “βασιλιάς της Κρανιας”, ήταν ο εγκέφαλος της προπαγάνδας στην περιοχή. Λόγω της δραστηριότητας του, είχε αναπτύξει σχέσεις με τους Τούρκους αξιωματούχους. Ήθελε να καταστήσει το χωριό του κέντρο της περιοχής προσπαθώντας να αποσπάσει αρμοδιότητες των Γρεβενών και να τις μεταφέρει στην Κρανια. Μετά τα γεγονότα του '10 ο Τσακαμάς δεν πτοήθηκε. Την άνοιξη του 1912 φαίνεται ότι ξυλοκόπησε κάποιους πρόκριτους και φοροεπίτροπους των Γρεβενών αλλά και τον Διευθυντή της ελληνικής σχολής Γεώργιο Βλαχιώτη. Δολοφονήθηκε, τελικά, το καλοκαίρι του ίδιου έτους σε ενέδρα που το στήθηκε ενώ κατευθυνόταν προς τα Γρεβενά. Βλ. Μούσιος, Ευθ., Γ., *ό.π.*, σσ., 57 – 58, 66 – 72.

88Κολτσίδας, Α., *Ιδεολογική συγκρότηση*, *ό.π.*, σ.390

89Παρά τα επεισόδια βίας και τρομοκρατίας που δημιουργούν οι ρουμανίζοντες απέναντι στους ελληνόφωνες η τουρκικές αρχές τίθενται υπέρ των πρώτων με απροκάλυπτο πλέον τρόπο καθώς δεν τιμωρήθηκε ούτε ένας εκ των ταραξιών, βλ. Αδάμου Γ., *ό.π.*, σσ. 103 – 105.

90Τα προβλήματα που δημιουργούσαν ρουμανίζοντες και τουρκικές αρχές στους ελληνοδιδασκάλους σχετικά με την ομαλή λειτουργία σχολείων τους καθιστούσε διστακτικούς στο να επανέλθουν στις θέσεις το θερινό εκπαιδευτικό έτος του 1912. Η προσπάθεια να καταλάβουν πρώτοι το σχολείο προκάλεσε επεισόδια στα χωριά των Γρεβενών. Βλ. Αδάμου Γ., *ό.π.*, σσ. 105 – 106.

91 Παπαδημητρίου, Απόστολος, *ό.π.*

92Αναλυτικότερα, πληροφορούμαστε τα εξής: Στο Μπάλντινο διαμένουν 180 ελληνόφωνες κάτοικες και διαθέτει σχολείο με 20 μαθητές υπό την διδασκαλία του Ν. Χανιώτη, που διορίστηκε το 1911 σε ηλικία 16 ετών και η παρουσία του οποίου ματαίωσε την ίδρυση ρουμανικού σχολείου στο χωριό. Στη Σαμαρίνα οι κάτοικοι υπολογίζονται από 3.500 έως 7.500 και στη Σμίξη 800. Για την Αβδέλλα των 1578 κατοίκων και το Περιβόλι των 1500, η έκθεση αναφέρει πως κάποια άτομα ενώ προπολεμικά οι περισσότεροι δήλωναν ρουμανίζοντες, τώρα έχουν αλλάξει στρατόπεδο. Για τη, δε, Κρανια, η οποία κατοικείται από 1200 κατοίκους πληροφορούμαστε πως οι 1000 παλιότερα είχαν

Κατά την διάρκεια του Α΄Βαλκανικού πολέμου και ενώπιον της ενσωμάτωσης των Ιωαννίνων και της Ηπείρου γενικότερα στο ελληνικό κράτος ο ρουμάνος πρόξενος των Ιωαννίνων ζήτησε διπλωματική παρέμβαση του Μαγιορέσκου ώστε να προστατευτούν οι Βλάχικοι πληθυσμοί της περιοχής από τα ελληνικά στρατεύματα τα οποία προέβαιναν σε αντίποινα σε περιοχές όπου αποχωρούσε ο οθωμανικός στρατός. Σύμφωνα με τον πρόξeno, οι Έλληνες προέβησαν σε δολοφονίες επιφανών ρουμανιζόντων Βλάχων, όπως αυτή του διευθυντή του ρουμανικού σχολείου της Κρανιάς, και εκφοβισμούς ενώ χαρακτήρισε την στάση του κλήρου ως αντιτουρκική και αντιρουμανική. Συγκεκριμένα, αναφέρει πως στις 24/10/1912 με την είσοδο του ελληνικού στρατού στα χωριά Σπήλαιο και Παλαιοχώρι αφού τέλεσαν τη θεία Λειτουργία στα ελληνικά έκαψαν τα ρουμανικά βιβλία. Σε ανάλογες κινήσεις προέβησαν τρεις μέρες αργότερα και στην Κρανιά όπου έκαψαν ό,τι εκπαιδευτικό υλικό είχε στείλει το ρουμανικό κράτος.⁹³

Η πρώτη περίοδος του ζητήματος αυτού λήγει με τις συμφωνίες Μαγιορέσκου –Βενιζέλου το 1913 όπου ο έλληνας ηγέτης αναγνώρισε την λειτουργία και αυτονομία ρουμανικών σχολείων και εκκλησιών στις Νέες Χώρες. Η συμφωνία αυτή σηματοδοτεί και το τέλος των κοινοτικών σχολείων στη Μακεδονία, Το ζήτημα πλέον εισέρχεται σε νέα φάση και τίθεται σε νέες βάσεις καθώς έχουμε την εμφάνιση του ιταλικού παράγοντα αλλά και την μετακίνηση Βλάχων της Ελλάδας στην Ρουμανία κυρίως τη δεκαετία του '20.⁹⁴

Συμπερασματικά, θα λέγαμε πως η ρουμανική προσπάθεια να αναγνωριστούν οι Κουτσόβλαχοι ως μειονότητα απέδωσε πενιχρά έως ανύπαρκτα αποτελέσματα. Οι όποιες επιτυχίες βασίζονταν κυρίως στις υλικές απολαβές που παρείχαν τα ρουμανικά σχολεία στους μαθητές τους και στις οικογένειες τους, στην στήριξη των τουρκικών αρχών, στα προβλήματα που αντιμετώζιν τα ελληνικά σχολεία, στο γεγονός πως πολλοί φοροί του ρουμανισμού κάγονταν από την περιοχή των Γρεβενών αλλά και στην άγνοια του πληθυσμού. Την παραπάνω διαπίστωση κάνει και ο διευθυντής της ρουμανικής σχολής Ιωαννίνων Λαζαρέσκου Λεκάντα που αναφέρει πως ο “Βλάχος στέλνει τα παιδιά του στα ρουμανικά σχολεία μόνο για να αποσπάσει δώρα”.⁹⁵ Οι

προσχωρήσει στο ρουμανισμό. Οι παραπάνω πληροφορίες μάλλον υπερβολικές κρίνονται καθώς τα στοιχεία που παραθέσαμε παραπάνω δεν αποδεικνύουν κάτι τέτοιο σχετικά με τον αριθμό των ρουμανιζόντων σε κάποια χωριά. Βλ. ΙΑΜ (Ιστορικό αρχείο Μακεδονίας) ΓΔΜ (Γενική διοίκηση Μακεδονίας), φάκελος 57. “α) Συνοικισμοί ελληνικοί έχοντες ελληνικά σχολεία και διδασκάλους” 93Berciu - Drăgichescu, Adina, - Petre, Maria, *ό.π.*, σσ 248 – 250, 254- 256. Από τις παραμονές των Βαλκανικών πολέμων καταγράφονται ρουμανικές διαμαρτυρίες για δράση ελληνικών ενόπλων σωμάτων, με την ανοχή της Αθήνας, ενάντι του “Μακεδονορουμανικού” πληθυσμού. Μετά από συνάντηση του ρουμάνου επιτετραμένου στην Αθήνα Φλορέσκου με τον υπουργό εξωτερικών ο πρώτος χαρακτηρίζει τον Κορομηλά ως “ξενοφοβικό με εχθρική διάθεση απέναντι στο ρουμανικό στοιχείο της Μακεδονίας”. Βλ. Tudorancea, R., *ό.π.*.

94Για τη μετακίνηση των Βλάχων της Ελλάδας στη Ρουμανία κατά το Μεσοπόλεμο βλ. Παπαθανασίου, Κυριακή, *Οι μετακινήσεις των Βλάχων της Ελλάδας στη Ρουμανία, 1924 – 1940*, Διπλωματική εργασία, πρόγραμμα μεταπτυχιακών σπουδών “ Πολιτική επιστήμη και ιστορία”, Παντείο Πανεπιστήμιο κοινωνικών και πολιτικών επιστημών, Τμήμα πολιτικής επιστήμης και ιστορίας, Αθήνα, Ιανουάριος 2013.

95 Συγκεκριμένα ο Λεκάντα σε έκθεση του προς το Χαρέτ το 1901 έγραφε τα εξής: ..Οι πάντες γινώσκουσι, φρονώ, ότι το εθνικόν ημών πρόβλημα οπισθοχωρεί εν τη χερσονήσω του Αίμου. Παρά τας γενόμενος και γινόμενος εισέτι μέγας θυσίας, πρέπει να αρχίσωμεν και αύθις εκ του μηδενός. Μετά τριακονταετείς αγώνας, δεν δυνάμεθα να καυηθώμεν οτι προέβημεν κατά εν βήμα επί τα πρόσω... Το ρουμανικόν ζήτημα ευρηται εν νηπιώδει κατοστάσει, εις ο σημείον ευρίσκετο την ημεραν της εμφανίσεως του- ίσως μάλιστα και χειροτέρευσε. Τα επιτευχθέντα αποτελεσματα εισί μηδαμινά άνευ σημασίας... Οι προσερχόμενοι σήμερον εις τον ρουμανισμόν και ους θεωρούμεν ως ρουμανοφρονας, δεν πράττουσι τούτο εκ πεποιθήσεως, ψυχή και καρδία, αλλ’ απλώς εκ συμφέροντος, όταν θα εκλείψη τούτο, θα φανή το επιπόλαιον των αισθημάτων των... Ο γελοίος ημών τρόπος της δράσεως, ον συνεχίζομεν άχρι τούδε, αποτελεί τον λόγον δι ον, αντι επιτυχίας εχθρούς, μόνον και δυσαρέσκειας συγκομίζομεν... Ο ρουμάνος

περισσότεροι, άλλωστε, δεν δελεάστηκαν από τις παροχές και συνέχισαν να στέλνουν τα παιδιά τους σε ελληνικά σχολεία. Ο ρουμανισμός κατάφερε σε κάποιο βαθμό να διεισδύσει στις τάξεις των ποιμενικών πληθυσμών ενώ ελάχιστες έως ανύπαρκτες ήταν οι επιτυχίες του σε αστικούς πληθυσμούς. Όσο οι Ελληνόβλαχοι βρίσκονταν υπό την προστασία του Οικουμενικού Πατριαρχείου, το ελληνικό κράτος δεν έδειχνε ιδιαίτερη ανησυχία για το ζήτημα.⁹⁶

Ενα επιπλέον λόγος που εξηγεί τη σχετικά μικρή ανταπόκριση που έτυχαν τα ρουμανικά σχολεία στους κόλπους των Ελληνόβλαχων είναι ίσως το γεγονός πως η γλώσσα που επελεγεί για τα μαθήματα σε αυτά τα σχολεία ήταν η ρουμανική και όχι η αρωμούνικη διάλεκτος. Παρά τη γλωσσική συγγένεια και τις ομοιότητες που εμφανίζουν μεταξύ τους, ως κλάδοι της λατινικής γλώσσας, οι δύο διάλεκτοι δεν ταυτίζονταν και δεν μπορούσε η γλώσσα του ενός λαού να γίνει απόλυτα καταννοητή από τον λαό της άλλης. Η προσπάθεια να τονιστεί η εθνική και όχι η γλωσσική διαφοροποίηση των Κουτσόβλαχων αποτέλεσε αποτρεπτικό παράγοντα για τους τελευταίους ώστε να στείλουν τα παιδιά τους σε αυτά τα σχολεία, δεδομένου πως τα μαθήματα θα γίνονταν σε μια γλώσσα άγνωστη προς τους ίδιους. Προβλήματα συνεννόησης δεν είχαν μόνο οι ρουμανοδιδάσκαλοι στην Πίνδο αλλά και όσοι ενστερνίζονταν τελικώς τον ρουμανισμό και αναχωρούσαν για το Βουκουρέστι προκειμένου να σπουδάσουν. Ο Α. D. Xenopol και ο N. Jorga μετέπειτα τονίζουν την ανομοιότητα των δύο διαλέκτων, χωρίς, ωστόσο, να παύουν να θεωρούν τους Κουτσόβλαχους γνήσιο κομμάτι της "ρουμανικής ψυχής" ενώ ο Νεοκλής Καζάζης αναφέρει την περίπτωση αποσκιρτήσαντα Βλάχου ιερέα εκ Μοναστηρίου ο οποίος, ερχόμενος στο Βουκουρέστι και μη δυνάμενος να συνεννοηθεί, προσέλαβε διερμηνέα.⁹⁷

Όπως προαναφέρθηκε, παιδεία και εθνική ιδεολογία ήταν άμεσα συνυφασμένες κατά τον 19^ο αιώνα. Στην προκειμένη περίπτωση, παρατηρείται απουσία ιδεολογίας από τους φορείς της προπαγάνδας. Το παραπάνω πιστοποιεί και το γεγονός πως

αποστέλλει τα τέκνα του εις την ρουμανικήν σχολήν μόνον δια να λάβει δώρα, δια να επιτυχή υποτροφίας, βιβλία και τα λοιπά, ενώ παρά της ελληνικής σχολής δεν έχει καμμίαν απαίτησιν, εν ανάγκη δε ανοίγει το βαλάντιον του και θνήσκων καταλαμβάνει δια κληροδοτημάτων την περιουσίαν του προς διάδοσιν των ελληνικών γραμμάτων...».Και καταλήγει συνιστώντας «πίεσιν επί των εν Ρουμανία Κουτσοβλάχων» διότι ομολογεί «και αυτοί οι εν Ρουμανία εγκατεστημένοι προκηρύττουσιν εαυτούς Έλληνας». Βλ. Τρίτος, Μιχαήλ, Το Κουτσοβλαχικό ζήτημα,

<https://iliochori.wordpress.com/2014/12/14/%CF%84%CE%BF-%CE%BA%CE%BF%CF%85%CF%84%CF%83%CE%BF%CE%B2%CE%BB%CE%B1%CF%87%CE%B9%CE%BA%CF%8C-%CE%B6%CE%AE%CF%84%CE%B7%CE%BC%CE%B1/>

96 Σφέτας Σπυρίδων, "Το ιστορικό πλαίσιο των ελληνο-ρουμανικών πολιτικών σχέσεων",

Μακεδονικά, 33 (2001-2002), σσ.23 – 48.

97 Συγκεκριμένα, ο Jorga περιγράφει την κατάσταση ως εξής : "Το κουτσοβλαχικό ιδίωμα, όπερ λαλούν εις τας οικίας αυτών οι Αρωμούνιοι της Μακεδονίας, είναι μόλις ή ουδώς καταληπτόν εις τους Ρουμούνους. Αι δύο διάλεκτοι, η δακορρομανική και η μακεδονορρομανική, φαίνονται καθ' όλην την γραμμήν ως δυο φιάφορα γλώσσα. Ρουμάνος του Βουκουρεστίου δεν δύναται να συνεννοηθή καθόλου μετά του εν Μακεδονία συγγενούς του. Οι πλούσιοι και οι μορφωμένοι θεωρούν εαυτούς Έλληνας. Ούτως εχόντων των πραγμάτων δεν πρέπει να θαυμάζωμεν, αν οι υπέρμαχοι της ελληνικής ιδέας αναγνωρίζουν ολίγας μόνον χιλιάδας Αρωμούνων." Ο Νεοκλής Καζάζης αναφέρει τα παρακάτω: "Κουτσόβλαχος ιερέυς του Μοναστηρίου, αποστατήσας εκ του ελληνικού Πατριαρχείου και προσχωρήσας τη ρωμανική προπαγάνδα, καθηρέθη του ιερατικού αξιώματος εν έτει 1904. Μεταβάς εις Βουκουρέστιον, εφωράθη αγνοών την ρουμανικήν γλώσσαν και αδυνατών να συνεννοηθή μετ' αντιπροσώπου της ρωμανικής κυβερνήσεως, προσέλαβε διερμηνέα. Και τούτο, διότι ουδεμία υφίσταται σχέσις της κουτσοβλαχικής διαλέκτου προς την ρωμανικήν. Άλλως τε, τοιάυτη είνε η πτώχεια της ρωμανικής γλώσσης, ώστε ούτε οι εν Ρωμανία εγκατεστημένοι από ετών Κουτσόβλαχοι καταρωθήθη να εκρωμανισθώσιν." Βλ. Κολτσίδας, Α., *Ιδεολογική συγκρότηση*, ό.π., σσ. 180 – 182 και Petrescu, Σ.ό.π., σσ. 73 – 76.

έλληνες ρουμανοδάσκαλοι⁹⁸ εάν δεν λάμβαναν εγκαίρως το μισθό του μεταπηδούσαν εύκολα στο απέναντι στρατόπεδο.⁹⁹ Σύμφωνα με τον αγιοταμίτη αρχιμανδρίτη Γεώργιο Δροσίνα, ο Μαργαρίτης ήταν πρόθυμος να σταματήσει τις ενέργειες υπέρ του ρουμανισμού και να διδάξει ως ελληνοδιδάσκαλος στη Θεσσαλία υπό τον όρο να του χορηγεί το ελληνικό κράτος χρηματική αμοιβή εφ' όρου ζωής. Ο Μαργαρίτης ζήτησε από το Δροσίνα να παρέμβει διότι είχε πολλές επαφές με τους κατοίκους της Αβδέλλας. Το παραπάνω αίτημα, που διατυπώθηκε σε περίοδο ύφεσης του Μακεδονορουμανικού Κομιτάτου και αφού είχαν αποκαλυφθεί οικονομικές καταχρήσεις του Αβερκίου, δεν έτυχε ανταπόκρισης από ελληνικής πλευράς και η όποια συζήτηση σταμάτησε σε αυτό το σημείο.¹⁰⁰

Για να χαρακτηριστεί ως εθνική μειονότητα μια ομάδα ανθρώπων θα πρέπει να συντρέχουν πολλοί λόγοι. Βασικές προϋποθέσεις που ορίζουν και διαμορφώνουν μια μειονότητα είναι η γλώσσα, η θρησκεία, η ιδέα του “ανήκειν” σε κάποιο άλλο εθνικό σύνολο, η διαφορετική πολιτιστική και ιστορική παράδοση και ο υποκειμενικός παράγοντας. Όλα αυτά τα στοιχεία λειτουργούν ως αλληλένδετοι

98Η Κυριακή Γούση παρέθεσε στην εργασία της τα όνοματά των δασκάλων που δίδαξαν στα Βλαχοχώρια των Γρεβενών είτε σε ελληνικά είτε σε ρουμανικά σχολεία. **1. Σαμαρίνα – Ελληνικά σχολεία.** Μίλων Σακελαρίου (έως και το 1860), Ζήσης Χοτόπουλος (από το 1867 στο Ελληνικό σχολείο), Δημήτρης Σάδας (από το 1880 στην Αστική Σχολή και το χειμώνα στη Βλαχογιάννη), το 1887 δίδασκαν στα 4 Ελληνικά σχολεία οι Αδάμ Πιτένης, Ζήσης Κιοσές, Δημήτριος Αδαμαντίδης (Από το 1890 στη Βλαχογιάννη), Δημητριος Τσιτώτας (από το 1894 και στη Βλαχογιάννη), Ιωάννης Παλάσκας – ιερέας, Μαργαρίτα Ανδριτσοπούλου (Παρθεναγωγός από το 1885), Αικατερίνη Λασποπούλου και ιερέας Γιαννούλης Ταμπούρας (από το 1890), Δημήτριος Ζούκης (1891 – 92), Βασίλειος Παπά – Αδάμ (Β' βοηθός 1899 – 1900), Νικόλαος Παπαιωάννου, Αστέριος Τριανταφύλλου, Ιωάννης Τσούρης, Μαργαρίτα Δ. Μούσιου, Δημήτριος Ζιωγάνας (1902), Ξ. Ματούσος, Δημήτριος Χατζημπύρος, Γεώργιος Παπαδημητρίου (1909). **Ρουμανικά σχολεία.** Γ. Δαούτης (1879), Γιαννούλης Σιώμου ή Δασκαλίκος, Αθανάσιος Παπαιωάννου, Μιχαήλ Πινώτας – Καφεπώλης (1897), Αριστείδης Σακελαρίου (1891 και 1894), Παπαγιάννης (1894) **2. Περιβόλι-Ελληνικά σχολεία.** Ιωάννης Δημητριάδης (Ελληνικό Αλληλοδιδασκτικό σχολείο) – 1877), Χριστόδουλος Αθανασιάδης (Δημοτικό σχολείο – 1889), ιερέας Αστέριος Οικονόμου (1889), Ν. Μπέρος, Κωνσταντίνος Παπαδημητρίου (1893), Ζήσης Σακελλαρίου (1900), Σταύρος Π. Οικονόμου, Ιωάννης Ν. Νασίκας (βοηθός) (1900). **Ρουμανικά σχολεία.** Δημήτριος Τέγου – ιερέας (από το 1875), Γ. Περίδης (1877), Περικλής Τσεβίκας (1877), Στέργιος Περίδης, Κ. Νούσιας, Γιάννης Τέγου (1901 - 1902) **3. Αβδέλλα- Ελληνικά σχολεία.** Γεώργιος Πιάχας (1882), ιερέας Ιωάννης Παπαιωακείμ (1887), Νικόλαος Παπαγεωργίου (1891) Σπυρίδων Ευθυμιάδης (1891 – 1892), Δημήτριος Ζούκης, Δημήτριος Μακεδών, (βοηθός) (1892), Ιωάννης Πολυαρέος Ζήσης Βέρος (1899), **Ρουμανικά σχολεία.** Γιαννούλης Σιώμου – Δασκαλίκος, Γεώργιος Δαούτης, Νικόλαος Γιαννούλης Τάσιου, Ι. Δ. Μπαράκος, Ηλίας Ι. Παπαχατζής, Νικόλαος Τόλιας (1887), Γεώργιος Πιάχας, Γάκης Παπάς, (1891), Ιωάννης Τομέσκου, Νικόλαος Π. Σιαραμούτης, Δημήτριος Πιάχας, Αριστείδης Πιάχας. **4. Σμιξή-Ελληνικά σχολεία.** Ιερείς πριν από το 1890 οι Παπαγιώργης, Παπαγεωργίου, 4 Παπαμηλιαίοι, Παπαγεώργης, Παπαμήλιος, Παπατσεκούρας, Παπανικόλας Σακελλάρης, Παπακόστας Οικονόμου, Παπανικόλας Οικονόμου, Παπαθανάσης Πρισκομάτης, Παπαθεόδωρος Παπαγεωργίου. Γιαννούλης Λεβέντης (1882), Δημάδης (1887), Σπυρίδων Ευθυμιάδης (1890), Αντώνης Μπεκιάρης (1890. Ακολουθούσε τους Σμιξιώτες το χειμώνα στη Μηλόγουστα) Αντώνιος Μπεκιαρόπουλος (1891), Δημητριος Χρησταράκης (βοηθός 1901), Κωνσταντίνος Κάρπος, Πολυχρόνης Γούσιος (1905) **5. Κρανιά-Ελληνικά σχολεία.** Δημήτριος Ζούκης (1888), Αθανάσιος Γκριζιώτης (1900), Μαργαρίτα Ανδρουτσοπούλου (Παρθεναγωγείο – 1888 για τους χειμερινούς μόνο μήνες), Δημήτριος Αδαμαντίδης (1892), Γεώργιος Βλαχιώτης (1895), Αντώνιος Βεκιαρόπουλος (Ελληνικό Σχολείο - 1912), Παρασκευή Φύκια (Παρθεναγωγείο – 1912), Κωνσταντίνος Κριτσάλης, Στέργιος Δήλας, Δημήτριος Οικονόμου (1912). **Ρουμανικά σχολεία.** Μήτρος Τσιουκαμάς (1889), **6. Μπάλντινο - Ελληνικά σχολεία.** Γεώργιος Βλάχος ή Αλεξίου (1895 – 1897), Νικόλαος Σακοράφας (1901), Χανιώτης Νικόλαος (1911). **Ρουμανικά σχολεία.** Λέων Τέγου (1898). Βλ. Γούση, Κ. ό.π., σ σ. 68 – 72, 80 – 83, 89 – 91, 94 – 96, 101 – 104, 106 – 107.

99 Μούσιος, Ευθ., Γ., ό.π., σσ. 60 – 61.

100 Νικολαΐδου, Ε., ό.π., σσ. 93 – 94.

παράγοντες ολοκλήρωσης στη διαμόρφωση της διαφορετικότητας, χωρίς όμως κάποιος από αυτούς να μπορεί να θεωρηθεί ως απόλυτο κριτήριο. Οι Ρουμάνοι θεώρησαν τη γλωσσική διαφοροποίηση ως μόνη προϋπόθεση για την αναγνώριση εθνικής μειονότητας, χωρίς παράλληλα να υπολογίσουν τον υποκειμενικό παράγοντα, που ήταν η εθνική συνείδηση των Ελληνόβλαχων, παραβλέποντας το γεγονός πως οι τελευταίοι ήταν δίγλωσσοι και πως, παρά την σταδιοδρομία τους στις διάφορες ελληνικές παροικίες της Ευρώπης, χρηματοδοτούσαν την ίδρυση ελληνικών, και όχι κουτσοβλαχικών σχολείων, είτε στη Διασπορά, είτε στις γενέτειρες τους. Παρατηρώντας τις πηγές χρηματοδότησης των σχολείων στην περιοχή των Γρεβενών συμπεραίνουμε πως οι κάτοικοι, μέσω των κοινοτήτων τους και των εκκλησιαστικών εσόδων, ενίσχυαν οικονομικά τα ελληνικά σχολεία σε αντίθεση με τα αντίστοιχα ρουμανικά που λάμβαναν πόρους από το ρουμανικό κράτος και ρουμανικές οργανώσεις, γεγονός που φανερώνει την απροθυμία των Ελληνόβλαχων να στηρίξουν το ρουμανικό εκπαιδευτικό πρόγραμμα. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός πως οι Ρουμάνοι εξέφραζαν τη δυσφορία τους με Βλάχους εκ Μακεδονία που διέμεναν στη Ρουμανία και έστελναν εμβάσματα στις γενέτειρες τους με σκοπό την ίδρυση ελληνικών σχολείων.¹⁰¹ Γεγονός είναι, άλλωστε, πως και μετά το 1830, οι Ελληνόβλαχοι ευεργέτες έκαναν δωρεές και δρούσαν υπέρ των συμφερόντων του ελληνικού κράτους. Στην προκειμένη περίπτωση, εξέλειπε η εσωτερική κατάφαση των Ελληνόβλαχων πως δεν ανήκουν στο εθνικό σύνολο των Ελλήνων. Οι Ρουμάνοι θεώρησαν τους Ελληνόβλαχους ομάδα με ρευστή συνείδηση, η οποία θα διαμορφωνόταν αναλόγως των περιστάσεων και προσπάθησαν να δημιουργήσουν τις προϋποθέσεις και τους παράγοντες για την δημιουργία ρουμανικής συνείδησης¹⁰².

Η προσπάθεια για αναγνώριση μειονότητας ήταν έξωθεν υποκινούμενη. Η ανταπόκριση στο εσωτερικό της ελληνοβλαχικής κοινότητας προήλθε από άτομα που είδαν το ζήτημα καιροσκοπικά και σαν ευκαιρία προσωπικής ανέλιξης και αύξησης γοήτρου χωρίς να βασίζονται σε κάποια εθνική ιδεολογία ή θεωρία, αλλά σε καθαρό τυχοδιωκτισμό.

ΠΗΓΕΣ

ΑΡΧΕΙΑΚΟ ΥΛΙΚΟ

1. Δημοσιευμένο αρχειακό υλικό

- 1) Berciu - Drăgichescu, Adina, - Petre, Maria (επιμέλεια), *Școli și biserici românești din peninsula Balcanică. Documente. (1864 + 1918), Volumul I*, Editura universitatii din București. București, 2004.

¹⁰¹Petrescu, Σ.ό.π., σ.σ. 242, 339.

¹⁰²Βασιλική Παπούλια, *Από τον αρχαίο στο νεότερο πολυμερισμό, τόμος Β΄: Από τη Θεοκρατική απολυταρχία στην εθνική κυριαρχία*. Εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2006 σσ. 427 - 430, 438 - 440.

- 2) Αγγελόπουλος, Αν., Αθανάσιος, *Ιστορία του Μακεδονικού αγώνος μέσα από τα "επίσημα έγγραφα περί της εν Μακεδονία οδυνηράς καταστάσεως"*. Βελτιωμένη επανέκδοση. Με την συμπλήρωση εκατό χρόνων από την έναρξη του Μακεδονικού Αγώνος. 1904 – 2004., Εκδόσεις αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 2004.
- 3) Αδάμου, Γιάννης, *Η Σαμαρίνα (Από τα ανέκδοτα αρχεία του Ελληνικού προξενείου Ελασσόνας) 1882-1912*. Σύνδεσμος Σαμαριναίων Ελασσόνας. 1993
- 4) Αλεξανδρίδου, Δ. Σοφία, (επιμέλεια), *Οι απαρχές του Μακεδονικού αγώνα. (1903 – 1904). 100 έγγραφα από το Αρχείο του Υπουργείου Εξωτερικών της Ελλάδας.*, (Β΄ Έκδοση), Ίδρυμα Μουσείου Μακεδονικού Αγώνα, Θεσσαλονίκη, 2009.

2.Αδημοσίευτο αρχειακό υλικό

- 1) IAM (Ιστορικό αρχείο Μακεδονίας) ΓΔΜ (Γενική διοίκηση Μακεδονίας), *φάκελος 57. "Α) Συνοικισμοί ελληνικοί έχοντες ελληνικά σχολεία και διδασκάλους"*
- 2) *Μουσείου Μακεδονικού Αγώνα (Μ.Μ.Α.), Αρχείο Ευάγγελου Κωφού: Φάκελοι ΑΥΕ 1860/1874, ΑΥΕ,1885, ΑΥΕ 1887, ΑΥΕ 1889/1890, ΑΥΕ 1893, ΑΥΕ 1900, ΑΥΕ 1901, ΑΥΕ 1902, ΑΥΕ 1905, ΑΥΕ 1906, ΑΥΕ 1907.*

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Βιβλία

- 1) Petrescu, Ștefan, *Οι Έλληνες ως «Άλλοι» στη Ρουμανία. Η εσωτερική οικοδόμηση του ρουμανικού έθνους - κράτους κατά τον δέκατο ένατο αιώνα και οι Έλληνες.*, (Πρόλογος Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης), Εκδόσεις Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη, 2014.
- 2) Αβέρωφ, Ευάγγελος , *Η πολιτική πλευρά του Κουτσοβλαχικού ζητήματος*, Εκδόσεις Φ.Ι.Λ.Ο.Σ. Τρικάλων, Τρίκαλα 1987.
- 3) Αργυρόπουλος, Περικλής – Ζάννας, Αλέξανδρος, Μαζαράκης Κ. – (Αινιάνος), Σουλιώτης – Νικολαΐδης Αθανάσιος - Σπανός, Ναούμ, - Σταυρόπουλος, Βασίλειος, *Ο Μακεδονικός αγώνας. Απομνημονεύματα.*, εκδόσεις Ι.Μ.Χ.Α., Θεσσαλονίκη, 1994.
- 4) Βακαλόπουλος, Απ. Κωνσταντίνος, *Εθνοτική διαπάλη στη Μακεδονία (1894 – 1904). Η Μακεδονία στις παραμονές του Μακεδονικού αγώνα*. Εκδόσεις Ηρόδοτος, Θεσσαλονίκη, 1999.
- 5) Βακαλόπουλος, Απ. Κωνσταντίνος, *Νεότερη ιστορία της Μακεδονίας (1830 – 1912). Από την γένεση του νεοελληνικού κράτους ως την απελευθέρωση..* Εκδόσεις Ηρόδοτος, Θεσσαλονίκη, 1999.
- 6) Ενισλειδης, Μ., Χρήστος, *Η Πίνδος και τα χωριά της. Σπήλαιο – Γρεβενά - Σαμαρίνα.*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 1996.
- 7) Ζούκας, Αλέξανδρος, *Η Αβδέλλα των αδερφών Μανάκια. Οικοτουριστικός οδηγός.*, Κοινότητα Αβδέλλας νομού Γρεβενών, 2007.
- 8) Ηλιάδου – Τάχου, Σοφία, *Η εκπαίδευση στη δυτική και βόρεια Μακεδονία. (1840 – 1914). Από τα αρχεία των μητροπόλεων Σερβίων, Κοζάνης, Σισανίου, Καστοριάς, Μογλενών, Πελαγονίας, Πρεσπών και Αχρίδων. Συμβολή στην ιστορία της εκπαίδευσης του μείζονος Μακεδονικού χώρου.*, εκδόσεις Ηρόδοτος, Θεσσαλονίκη, 2001.

- 9) Κολτσίδας, Αντώνης, *Ιδεολογική συγκρότηση και εκπαιδευτική οργάνωση των Ελληνόβλαχων στο Βαλκανικό χώρο (1850 – 1913). Η εθνική και κοινωνική διάσταση.*, Εκδόσεις Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1994.
- 10) Κολτσίδας, Αντώνης, Κουτσόβλαχοι. *Οι Βλαχόφωνοι Έλληνες. Εθνολογική, Λαογραφική και Γλωσσολογική μελέτη.* Εκδόσεις αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1993.
- 11) Κουκούδης, Ι. Αστέριος, *Μελέτες για τους Βλάχους. Οι Μητροπόλεις και η Διασπορά των Βλάχων.* Τόμος 2ος , Ζήτρος, Θεσσαλονίκη, 2000.
- 12) Κουρέλης, Ορέστης, *Βλαχόφωνοι Έλληνες. Καταγωγή, γλώσσα, ιστορία.*, Εκδοτικός οίκος αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 2011.
- 13) Λαζάρου, Αχιλλέας, *Βλέψεις Ρουμανίας και ελληνικότητα Βλάχων– Αρωμούνων,* Φιλολογικός Σύλλογος Παρνασσού, Αθήνα 1993.
- 14) Μούσιος, Ευθ., Γεώργιος, *Τούργια Κρανιά. Ιστορία – Λαογραφία. Με αναφορά στη ζωή, την παράδοση και την γλώσσα των λατινόφωνων Βλάχων της Πίνδου.*, Αθήνα, 1999.
- 15) Μπίρκας, Κώστας, *Αβδέλλα. Η αλπική κωμόπολη. Αετοφωλιά της ένδοξης Πίνδου.*, εκδόσεις Ιωλκός, Αθήνα, 1978.
- 16) Νικολαΐδου, Ελευθερία, *Η ρουμανική προπαγάνδα στο βιλαέτι Ιωαννίνων και στα βλαχόφωνα χωριά της Πίνδου, τ. Α΄ (Μέσα 19^{ου} αιώνα – 1900),* Εταιρεία ηπειρωτικών μελετών, Ιωάννινα, 1995.
- 17) Νιτσιάκος, Βασίλης, - Αράπογλου, Μιχάλης, - Λαίτσος, Στέργιος (επιμέλεια έκδοσης), *Το Περιβόλι της Πίνδου. Αναζητώντας την κοινότητα του σήμερα. Ιχνηλατώντας την κοινωνία του χθες.*(Συλλογικός τόμος), Εξωραϊστικός εκπολιτιστικός σύλλογος Περιβολίου “Βάλια Κάλντα”, Περιβόλι, 1995.
- 18) Ντόντος, Γ. – Παπαθανασίου, Γιάννης, *Το Περιβόλι. Η αετοφωλιά της Πίνδου. Λαογραφική περιγραφή της κωμοπόλεως Περιβολίου.* Θεσσαλονίκη, 1973.
- 19) Παπαθανασίου, Α. Γιάννης, *Η Ιστορία των Βλάχων, (Εικονογραφημένη), Β΄ έκδοση,* Μπαρμπουνάκης, Θεσσαλονίκη, 1994.
- 20) Παπούλια Βασιλική, *Από τον αρχαίο στο νεότερο πολυμερισμό, τόμος Β΄: Από τη θεοκρατική απολυταρχία στην εθνική κυριαρχία.* Εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2006
- 21) Σαράντης, Κ. Π. Θεόδωρος, *Το χωριό Περιβόλι – Γρεβενών. Συμβολή στην ιστορία του αρματολικίου της Πίνδου.*, Αθήνα, 1977.
- 22) Σφέτας, Σπυρίδων. *Εισαγωγή στη Βαλκανική ιστορία, Τόμος Α΄. Από την Οθωμανική κατάκτηση μέχρι τον Πρώτο Παγκόσμιο πόλεμο. (1354 – 1918).* Θεσσαλονίκη, Βάνιας, 2009.
- 23) Χατζόπουλος, Κωνσταντίνος, *Ελληνικά σχολεία στην περίοδο της Οθωμανικής κυριαρχίας (1453-1821),* εκδόσεις Βάνια, Θεσσαλονίκη, 1991.

Άρθρα

- 1) Radu Tudorancea, «The Macedo-Romanian Question within the Romanian-Greek Relations in the Early Twentieth Century», *Romanian Academy Historical Yearbook, 1 (2004)*, σσ. 214-220
- 2) Βήττος, Χρήστος, “ Η περιφέρεια Γρεβενών κατά τον Μακεδονικό αγώνα 1904 – 1908”, *Δυτικομακεδονικά γράμματα, Έτος 15ο, Κοζάνη 2004.*

- 3) Κολτσίδας, Αντώνης, ‘‘Η πολιτισμική δραστηριότητα των Ελληνόβλαχων. Η κοινωνική και πνευματική ζωή. 1850 – 1913.’’, *Ηπειρώτικα γράμματα*, Εταιρεία λογοτεχνών και συγγραφέων της Ηπείρου, Ιωαννίνα, 2009.
- 4) Κολτσίδας, Αντώνης, ‘‘Η Σαμαρίνα του 19^{ου} και των αρχών του 20^{ου} αιώνα: Μία περίπτωση έντονα φιλελεύθερη και αστικοποιημένης κοινωνίας.’’ στο *Πρακτικά πρώτου επιστημονικού συμποσίου Σαμαρίνας. Σαμαρίνα, Σάββατο 9 Αυγούστου 1997.*, Φιλοπροοδευτικός και εξωραϊστικός σύλλογος Σαμαρίνας, ‘‘ Ο νεομάρτυς Δημήτριος’’, Σαμαρίνα, 1998, σσ. 29 – 43.
- 5) Ντίνας, Δ, Κωνσταντίνος, Βλαχόφωνος Ελληνισμός: Οικονομική δραστηριότητα, πνευματική ακτινοβολία και εθνική προσφορά., στο *Πρακτικά πρώτου επιστημονικού συμποσίου Σαμαρίνας. Σαμαρίνα, Σάββατο 9 Αυγούστου 1997.*, Φιλοπροοδευτικός και εξωραϊστικός σύλλογος Σαμαρίνας, ‘‘ Ο νεομάρτυς Δημήτριος’’, Σαμαρίνα, 1998.
- 6) Παπανίκος, Στέργιος, - Ροϊδης, Κωνσταντίνος, ‘‘Η παιδεία στα Γρεβενά’’, *Πρακτικά Α΄ συνεδρίου των απανταχού Γρεβενιωτών, 7-8 Αυγούστου 1993*, Δήμος Γρεβενών, Γρεβενά 1993.
- 7) Σφέτας Σπυρίδων, ‘‘Το ιστορικό πλαίσιο των ελληνο–ρουμανικών πολιτικών σχέσεων’’, *Μακεδονικά*, 33 (2001-2002), σσ.23 – 48.
- 8) Τεγου – Στεργιάδου, Κωνσταντίνα, ‘‘ Το Μοναστήρια Αγίας Παρασκευής Σαμαρίνας και η προσφορά της στο έθνος’’ στο *Πρακτικά πρώτου επιστημονικού συμποσίου Σαμαρίνας. Σαμαρίνα, Σάββατο 9 Αυγούστου 1997.*, Φιλοπροοδευτικός και εξωραϊστικός σύλλογος Σαμαρίνας, ‘‘ Ο νεομάρτυς Δημήτριος’’, Σαμαρίνα, 1998, σσ. 44 - 51
- 9) Τρίτος, Μιχαήλ, ‘‘Η Ρουμανική προπαγάνδα στην περιοχή της Πελαγονίας ’’, *Χριστιανική Μακεδονία (Πελαγονία) – Μια άλλη Ελλάδα. Θεσσαλονίκη – Αχρίδα*, (επιμ. Αγγελόπουλος Αθανάσιος), Εκδόσεις University studio press, Θεσσαλονίκη 2004, σσ.227 – 243.

3.Μεταπτυχιακές – Διδακτορικές εργασίες

- 1) Γούση, Κυριακή, *Η παιδεία στην περιφέρεια Γρεβενών κατά την ύστερη Τουρκοκρατία. (1830 – 1912).*, Κύρια μεταπτυχιακή εργασία, Δημοσίευτη εργασία, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη, 2005.
- 2) Νημάς, Απ., Θεόδωρος, *Η εκπαίδευση στη δυτική Θεσσαλία κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας. Συμβολή στη μελέτη του Θεσσαλικού Διαφωτισμού.*, Διδακτορική διατριβή., εκδόσεις αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 1995.
- 3) Παπαθανασίου, Κυριακή, *Οι μετακινήσεις των Βλάχων της Ελλάδας στη Ρουμανία, 1924 – 1940* , Διπλωματική εργασία, προγραμμα μεταπτυχιακών σπουδών " Πολιτική επιστήμη και ιστορία",Παντείο Πανεπιστήμιο κοινωνικών και πολιτικών επιστημών, Τμήμα πολιτικής επιστήμης και ιστορίας, Αθήνα, Ιανουάριος 2013.

4.Άρθρα από το διαδίκτυο

- 1)Παπαδημητρίου, Απόστολος, *Οι Βλάχοι της Πίνδου*, http://vlahofonoι.blogspot.gr/2014/06/blog-post_16.html
- 2) Σταματιάδου, Ελένη, *Όψεις των ελληνο-ρουμανικών πολιτικών σχέσεων (1892-1906): Από την υπόθεση Ζάππα στο ανθελληνικό κίνημα*, Μεταπτυχιακή εργασία, Τμήμα ιστορίας αρχαιολογίας, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Φιλοσοφική σχολή, Τομεας ιστορίας χωρών χερσονήσου του Αίμου και Τουρκολογίας, Θεσσαλονίκη, 2011.
<http://ikee.lib.auth.gr/record/128995/files/GRI-2012-8470.pdf>

3)Τρίτος, Γ. Μιχαήλ, Το Κουτσοβλαχικό ζήτημα,

<https://iliochori.wordpress.com/2014/12/14/%CF%84%CE%BF-%CE%BA%CE%BF%CF%85%CF%84%CF%83%CE%BF%CE%B2%CE%BB%CE%B1%CF%87%CE%B9%CE%BA%CF%8C-%CE%B6%CE%AE%CF%84%CE%B7%CE%BC%CE%B1/>